

**QAACCESSA QABIYYEE HAASAA WAL QUUNNAMTII
DAREE BARUMSA AFAAN OROMOO KEESSATTI
GAGGEEFFAMU: MANA BARUMSAA SADARKAA
LAMMAFFAA HARATOO KUTAA 10^{FFAA} IRRATTI KAN
XIYYEEFFATE.**

GIRMAA AMANUU DUURESSAA

**YUUNIVARSIITHII ADDIS ABABAA KOLLEJJII
NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIIZIMIIFI QUUNNAMTIITTI MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUFU FOOKILOORII**

**HAGAYYA 2009/2017
ADDIS ABABAA**

**QAACCESSA QABIYYEE HAASAA WAL QUUNNAMTII
DAREE BARUMSA AFAAN OROMOO KEESSATTI
GAGGEEFFAMU: MANA BARUMSAA SADARKAA
LAMMAFFAA HARATOO KUTAA 10^{FFAA} IRRATTI KAN
XIYYEEFFATE.**

GIRMAA AMANUU DUURESSAA

GORSAAN: ADDUNYAA BARKEESSAA (Ph.D)

**WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFAA (MA)
AFAAN OROMOOFI,
OGBARRUU BARSISUUN GAMISAAN GUUTTACHUUF
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF
FOOKLOORIIF DHIYYAATE.**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA KOOLLEJJII
NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIIZIMIIFI QUUNNAMTIITTII MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OG BARRUUF FOOKLOORII.**

**HAGAYYA 2009/2017
ADDIS ABABAA**

Yuunivarsitii AddisAbabaa
Dhaabbata Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo Ogbarruu Barsiisuutiin guuttachuuf ***Girmaa Amanuu Duuressaa*** mata duree: *Qaaccessa Qabiyyee Haasaa Wal Quunnamtii Daree Barumsa Afaan Oromoo Keessatti Gaggeeffamu: Mana Barumsa Sadarkaa Lammaffaa Haratoo Kutaa 10^{ffaa} Irratti Kan Xiyyeeffate* jedhuun qophaa'ee, sadarkaa Yuunivarsitiin kaa'ee guuteera.

Koree Qormaataa

QorataaAlaa_____Mallattoo_____Guyyaa _____

Qoraakeessaa_____Mallattoo_____Guyyaa _____

Gorsaa_____Mallattoo _____Guyyaa_____

Itti Gaafatamaa Muummee Yookaan Qindeessaa Digirii Lammaffaa (MA).

Axereeraa

Kaayyoon qorannoo kanaa qabiyyee haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu qaaccessuudha. Bu'uuruma kanaan qorannoo kana bifa sakatta'a barruulee beektota adda addaatiin barreeffaman hojjechuuf yaadni beektotaa dhimmoota qorataan qaaccessen wal qabatu sakatta'ameera. Kaayyoon qorannoo kanaas, Haasaa wal quunnamtii daree barumsaa keessaatti gaggeeffamu addaan baasuu, Qabiyyeewwaan haasaa walqunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu ibsuufi Haasaa wal qunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti maalfaan akka babala'atan addeessuudha. Akkasumas, malleen qorannoo jalatti odeeffannoon daawwannaa daree barattootaafi bargaaffiin barsiisotarraa argamuun funaaname. Daree hunda galee dawwaannaa daree gaggeessuun waan hindanda'amneef mala iddattoo akkayyootiin daree kudhannaffaa sadetti keessaa daree lama filachuudhaan irratti gaggeeffameera. Ragaan funaaname jechaan waan ta'eef, jechumaan hiikamee mala akkamtaan hiikamee ibsamee taa'eera.. Qorataan kun haaluma kaayyoosaatiin bu'aa qorannoo kanaa ta'anii kan mullatan barattoonni dhimma siyyaasaa amantii,jaalala dhiiraafi durbaa,sanyummaarrattiifi walitti bu'insa barataafi barataarratti gidduutti fiduu danda'an akkasumas,qophiin barataafi barsiisaa itti fayyadama yeroo barnootaa walitti dhufeenya haasaa hin mallee akka uumuu dandauu argameera.Akkasums,qorannoon kuni dhumarratti yaboo(yaada furmaata) ta'a jedhamee yaadame qorannoo kana keessatti hammatameera.

Galata

Jalqabarratti Waaqayyoo isa waan hundaa danda'u waan hundaa keessa na dabarsee asiin naga'eef hoqubaafi galanni hammana hin jedhamne isaaf haata'u. Qorannoon kun bifa ammaa kana qabatee akka qophaa'uuf yeroo isaanii aarsaa gochuun nuffiifi mufii tokko malee deeggarsa ogummaafi obbummaa naaf kennaa, na sirreessaa, najajjabeessaa, na gorsaa kan turan gorsaa koo Addunyaa Barkeessaa (PhD) galanni guddaan isaan haa qaaqqabu.

Akkasumas, barattoota kutaa kudhannafaa bara kuma lamaa sagal Mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Haratootii barachaa turan gargaarsa naaf gootaniif galannikoo isin haa qaqabu jedha.

Itti dabaluunis, obboleessakoo Aagaa Amanuu (HO) fi Obboleettiikoo Lalisee Amanuu (Nurse) gorsaafi gargaarsa obbolumaafi gargaarsa maallaqaa kan nagargaaraa turan galannikoo isaan haa qaqabu.

Yeroon qorannoo kana gaggeessaa turetti, odeeffannoo barbaachisaa ta'e of qusannoo tokko malee kan naaf kennan barsiisota mana barumsaa koo galannikoo guddaadha.

Yeroo odeeffannoo funaanu bakka hundaatti nabiraa kan hin hafnefi kan na biraa dhaabbatan hiriyyoota koo hundaaf galanni koo onnee koorraa isin haaga'u.

Dhumarrattis, barreeffamakoo kana nuffii tokko malee yeroo hundaa gulaaluudhaafi barreessuudhaan kan na gargaaraa turte Aadde Wagaayyoo Iskindir galannikoo ishee haa qaqabu jedha

Baafata

Qabiyyee

Fuula

Axereeraa i

Galata ii

Boqonnaa Tokko

1.1. Seensa 1

1.2. Ka'umsa Qorannichaa 3

1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa: 3

1.4. Fayyaduummaa Qorannichaa 4

1.5. Daangaa Qorannichaa 4

1.6. Hanqina Qorannichaa 4

Boqonnaa Lama

Sakatta'a Barruu 6

2.1. Seensa 6

2.2. Maalummaa Haasaa Walqunnamtii Daree Barumsa 6

2.3. Yaada Beektoonni Adda Adda Haasaa Daree Barumsa Afaaniirratti Kennan. 7

2.4. Haasaa Bakka Adda Addaatti 10

2.5. Waa'ee Haasaa Daree Barumsa Afaanii Toora Interneettii Adda Addarraa Argame 11

2.6. Gahee Haasaa Walquunamtii Daree Baruufi Barsiisuu Keessatti qabu 13

Boqonnaa Sadii

Saxaxaafi Mala Qorannichaa 16

3.1. Saxaxa Qorannichaa 16

3.2. Madda Ragaalee 17

3.3. Mala Iddatteessuu 17

3.4. Meeshaalee Funaansa Ragaalee 18

3.4.1. Daawwannaa Daree	19
3.4.2. Bargaaffii Barsiisotaa.....	19
3.5. Mala Odeeffannoo Hiikuufi Qaaccessuu	20

Boqonnaa Afur

Dhiyyeessuufi Qaacceessuu Ragaalee.....	21
4.1. Ibsa Odeeffannoo Kennitootaa.....	21
4.2. Akkaataa Qabiyyeen Haasaan Walquunnamtti Daree Barumsaa Ittiin Uumamu. 23	
4.2.1. Jechoota Aaddafi Amantii Irratti Dubbataman	24
4.2.1.1. Amantaa Ofii Leellisuu	26
4.2.1.2. Amantiifi Barnoota	31
4.2.1.3. Siyyaasaafi Amantii	33
4.2.3. Jechoota Siyyaasarratti Xiyyeeffatani.....	35
4.2.4. Jechoota Sanyii/Sanyummaa/Agarsiisuuf Xiyyeeffatani.....	37
4.2.5. Jechoota Jaalala Biyyaaf Xeeyyeeffatan.....	39
4.2.6. Barataafi Barattuu Dareetti Jaalallee Walii Ta'an	41
4.2.7. Barsiisaafi Barattuu Jaalallee Waliif Ta'an	42
4.2.8. Hubannaa Dhabuu Barataa	43
4.2.9. Duubdeebii Barsiisaan Barataaf Kennu/Haamilee Cabsuu/	44
4.2.10. Barataan Barsiisaa Arabsuu (Qeequu)	46
4.2.11. Dhimma Koorniyaa Wajjin Walqabate Ilaalcha Jiru	52
4.2.12. Mala Baruu Barsiisuu Barsiisaan Filatu	55
4.3. Dhiibbaa /Rakkoolee/Haasaa walquunnamtii Daree Barumsa Afaan Oromoo Fidu.	56
4.4. Sababoota Uumamsa Haasaa walquunnamtti Daree Barumsa Afaan Oromoo.....	56
4.5. Tooftaalee Haasaa Walquunnamtii Daree Dhiibbaa Hin Mallee Fidan Babal'isan.	57

Boqonnaa Shan

Cuunfaa, Argannoofi Yaada Furmaata.....	59
5.1.Cuunfaa	59

5.2. Argannoo/Yaboo/	60
5.3. Yaada Furmaata.....	61
MaddaWabiilee	62
DABALEE “A”	64
Dabalee “B”	66

Boqonnaa Tokko

1.1. Seensa

Qabiyyee Haasaa Walquunnamtii daree barumsaa jechuun: Haasaa afaanii barataafi barataa gidduutti yookaan haasaa barataafi barsiisaa gidduutti yookiin barsiisaaf barataa gidduutti daree barnootaa keessatti raawwatamu ta'ee qabiyyee barnootaan ala kan haasayamu yookaan gaggeeffamu jechuudha. Haasaa walquunnamtii daree barumsaa keessatti gaggeeffamu jechuun:haasaa walquunnamtii daree barumsaa keessatti raawwatamu ta'ee qabiyyee barnootaatiin al haasaa raawwatamu yommuu ta'u kunis,haasaa kanneen akka siyyaasaa,jaalalaa,amantii,saalummaa,tuffii barataafi barataa,barataafi barsiisaa,barattuufi barattuu gidduuttifi kan kana fakkaatan gidduutti gaggeeffamudha.

Akka toorii interneettii wikipedia http://en.wikipedia.org/Quasi-experimentai_design jedhu ibsutti, “Qaaccessaa qabiyyee haasaa walquunnamtii daree darumsaa Afaanii keessatti gaggeeffamu kan namonni dirree qorannoo adda addaa kanneen akka: xinhaawaasaa, xinmaddaa, aadaa hawaasaafi xiinqooqa keessatti jiruufi jireenya isaanii fiixaan baafachuuf ykn kaayyoo isaanii galmaan ga'achuuf jecha karaa haasaa afaaniifi barreeffamaan qaama adda addaa waliin yaada waljijjiiranidha”jedha.

Qabiyyee Haasaa walquunnamtii daree barumsaa Afaanii keessatti gaggeeffamu dubbiin kan dhiyaatu ta'uu isaa Malaman (1987),fi Cook(1990) maalummaa haasdaree barumsaa jalatti mirkaneessanii jiru. Kana irra ka'uun haasaa walquunnamtii daree barumsaa kan dubbii dhiyaatu ta'uu irra caalatti hubannoo namaaf kenna. Haasaa walquunnamtiin daree barumsaa immoo yaada barataan barreeffamaafi dubbiitti gargaaramuun dabarfatu galumsa sana keessatti ergaa yookiin hiika maalii akka dabarsu kan xiinxalu dha. Haaluma kanaan hiika hayyoonni maalummaa isaa ilaalchisanii kennaan keessa muraasa fudhachuun ibsuun ni danda'ama.Haasaa walquunnamtii daree barumsaa ijaarsa afaanii ciroo ykn hima ol jiruu kan afaan dubbii fi barreeffamaan darbaan kan qoratu ta'u isaa Mangelsdorf (1992:59) irratti “Commiunication in class analysis is the study of the organization of language above the sentence or above the clause” jedha.

Kana malees, Cook (1990) qabiyyee haasaa walquunnamtii daree barumsaa akkaataa afaan hiika guutuu ta'e galumsa hawaasaa, xinsammuu, barnootaafi kanneen biroo keessatti kennuu kan qoratuufi barsiisoota afaaniif baayyee kan barbaachisudha jechuun ibsa. Allwright fi Bailey (1991) hiikaa Haasaa wal quunnamtii daree barumsaa kanaaf yaada isaanii yemmuu gumaachaan ulaagaalee garagaraa gargaaramuun yaa'a afaanii kan dubbii ykn barreeffamaa qoratudha jedhanii lafa kaa'u.

Kanuma bu'ureeffachuun, kutaa kana keessatti maaluummaa Haasaa walquunnamtii daree barumsaa, kaayyoo haasaa walquunnamtii daree barumsaa, barbaachisummaa Haasaa wal quunnamtii daree barumsaa, Haasaa wal quunnamtii daree barumsaa kutaa afaanii keessatti, kutaa barnoota Afaanii keessatti qabufi kutaa barumsa Afaanii barsiisuu keessatti rakkoo gama dubbiin jiru yaada furmaataa kan ta'uu danda'u waliin qindeesseefi qaaccessuudhaan akkaataa armaan gadiitti walduraa duubaan dhiyaatee jira. Akkasumas Haasaa walquunnamtii daree barumsaa Afaanii keessatti barataafi barataa gidduu akkasumas barataafi barsiisaa gidduutti haasaa taasifamu kan ilaaluuf haasaa achi keessatti gudhamu wayitii barnoota Afaan Oromootti kan qaaccessuufi haala waliin dubbii kana akkataa itti dhuiyyatu kan qaaccessu jechuudha. Haaluma kanaan, qorannoo dhimma Haasaa wal quunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu irratti ilaaluun Haasaa wal quunnamtii daree barumsaa keessatti gaggeeffamu qaaccessuun kan dhiyaatedha.

Itti dabalees, Qabiyyee Haasaa walquunnamtii baree barumsaa Afaanii keessatti gaggeeffamaa jiran kana miidhaa isaan qabiyyee barnootaarratti geessisan akkaataa dhiyeenyaa isaanii qaaccessuufi kan qorannichi gaggeeffamedha. Warreen kanas yommuu qaaceffamani maloota Qabiyyee Haasaa wal quunnamtii daree barumsaa barsiisuu adda addaa keessatti ilaaluun miidhaa isaaniin walitti firoomsuun qaaccessuun qorannichi kan dhiyeessudha. Rivers, W.M.(1983). "Qabiyyee Haasaa kun sirnaan (bifa) hin taaneen kan daree barnootaa keessatti haasayamu qaaccessudha" jedha. Haaluma kanaan, qorannoo kana keessatti Haasa walquunnamtii Daree Barumsaa Afaanii gaggeeffamu erga sakattaanee booda Qabiyyee Haasa walquunnamtii daree barumsaa Afaan Oromoo gaggeeffamu adda addaa walitti fiduun miidhaa inni qabiyyee barnootaafi barattaarratti geessisu haasaa isaan haasayan sana akkaakuu isaa kan qaaccessudha.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Qaaccessa Haasaa qabiyyee walquunnamtii daree barumsaa Afaan Oromoo kutaa barnootaatti, waa'ee baruufi barsiisuu al bifa mula'ataan yookiin dhokataan gaggeeffamu bu'aa barachuu barattoottaarratti dhiibbaa fidhuu malan. Kun osoo qoratamee adda bahee falli taa'uun milkaa'ina baruufi barsiisuufidha. Haaluma kanaan, gaaffiilee bu'uura qorannoo kanaan deebii argatan akka itti aanuutti addaan/ifa/ baa'aniiru.

Haaluma kanaan, qorannoon kun gaaffilee armaan gadii deebisa jedhamee amanama.

1. Qabiyyee Haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu kan akkamiiti?
2. Xiyyeeffannoon qabiyyee Haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamau dhiibbaa maalii fiduu danda'a?
3. Qabiyyee Haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti argamu babal'isuu kan danda'u maalfaadha?

1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa:

❖ Kaayyoon Gooroo Qorannoo Kanaa Qabiyyee Haasaa Walquunnamtii Daree Barumsa Afaan Oromoo keessaatti gaggeeffamu: Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Haratoo Kutaa 10^{FFAA} Irratti Kan Xiyyeeffate Qaaccessuu Ta'ee, Kaayyoo Gooreen immoo qabxiiwwan araman gadii hammata.

1. Haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu addaan baasuun xiinxalu.
2. Qabiyyeewwan Haasaa Walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu ibsuu.
3. Haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti akkaataa kamiin akka babala'atan addeessuu.

1.4. Fayyaduummaa Qorannichaa

Qorannoon tokko yoo gaggeeffamu faayidaafi waaniif barbaachisaa ta'ee gaggeeffamuuf ni qabaata. Haaluma kanaan, qorannoon kunis akkuma qorannoolee biroo barbaachisummaa mataa isaa ni qabaata.

- ❖ Barattoonni kaayyoo barnoota idileesaanii akka hubatani isaan gargaara.
- ❖ Qorataanis yeroo dheeraa itti fudhatee waan qorateefi hojiisaa idilee keessaatti akka madda ragaaatti gargaaramuun hojii baruufi barsiisuu isaa keessatti akka dhimma bahuufi isa gargaara.
- ❖ Akkasumas, qorannoon qoratame kun qorattoota afaanicha keessatti dhimma kanarratti qorannoo bal'aafi gadifagoo gaggeessaniif akka madda wabiitti gargaaruu danda'a

1.5. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun gosa qorannoo ta'ee, qabiyyee haasaa walquunnamtii daree barumsaa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Haratoo qofa keessatti ilaaluu kan daangahedha. Haalli gadi fageenyaan ibsamuu isaa ammoo haasaa walquunnamtii barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeggeeffamu, amala isaa muraasa akkaataa ittiin dhiyyaatan irratti hundaa'uun xiinxaluun kan daangahedha. Yeroonsaa, wayitii barnoota Afaan Oromoo yommuu ta'u, qabiyyee isaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo ala ta'ee haasaa kamiyyuu wayitii sana keessaatti gaggeeffamu kan ilaallatudha. Kutaan keessatti gaggeeffamu kutaa kudhanaffaa “B” fi “E” mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Haratoo bara kuma lamaaf sagalitti barachaa turan keessattidha.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon kun sababoota adda addaarraa kan ka'e hanqina mataasaa ni qabaata. Haaluma kanaan, hanqinni yeroo, human namaafi baajeta gahaa ta'e kan ka'e daanga'eera. Akkasumas, qorannoon kun kutaa kudhanaffaa mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Haratoo qofaarratti ta'uusaati.

Qorannoon kun sababoota adda addaarraa kan ka'e hanqina mataa isaa niqabaata. Haaluma kanaan:

- ❖ Hanqina yeroo: Qorataan hojii idileesaa gaggeessaa qo'annoo gaggeessaa waan tureefi haala tasgabaayeen qoranicha adeemsisuu irratti rakkoo isa mudateera. Haata'u

malee, kanaan otoo hin daangeffamiin wayitii barnootaa mijeessaa hojjechuun keessa darbeera.

- ❖ Hanqina maallaqaa: Hojii qorannoo kana adeemsisiif, maallaqni gahaa ta'e akka barbaachisu ni beekama. Haata'u malee, baajenni kanaaf qabame gama qoraatiin kan hin jirrefi Univarsiitiirraa kan ramadame immoo, yeroodhaan waan qaqabuu hin dandeenyeefi hojicharratti dhiibbaa geessiseera. Haata'u malee, rakko kana furuufi qoratiichi miindaasaafi liqiidhaan uwwisuufi tattaaffii taasiseera.
- ❖ Odeeffannoo dabalataa toora interneetiirraa fudhachuufi hin dandaa'amne. Sababni isaas, interneetiin akka biyyittiitti sababa hin jirreefidha.
- ❖ Akka mana barumsaakoottis, manni kitaabaa tajaajila gahaa ta'e laachaa waan hin jirreefi qorannookoofi sakatta'a barruu adda addaa akka hin sakataane na daangesseera.
- ❖ Akkasumas, qorannoo kanaa kutaa kudhanaffaa mana barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Haratoo qofaarratti kan daanga'e ta'uunsaa hanqina qorannoo kana keessatti mudhatee jirudha.

Boqonnaa Lama

Sakatta'a Barruu

2.1. Seensa

Boqonnaa kan jalatti kitaabolee garaa garaa sakatta'uunii (dubbisani) dhiyyeessuudhaan gabaasa qo'annichaa fudhatamaa (qabatamaa) gochuuf carraaqqiin qo'atichaa daran olaanaadha. Yookiin boqonnaa kana jalatti yaanni hayyootaa dhimma haasaa walquunnamtii daree barnootaa afaana wal qabatani waliin barreeffamni akka sakatta'amanii ilaalalaman ta'a. Sakatta'insa barruu adda addaa kana keessattis akkaataa hayyoonni afaaniin haasaa wal quunnamtti daree barumsaa itti ibsan xiinxalamee dhiyata.

Kunis, maalummaa haasaa walquunnamtii daree barumsaa bu'uureffachuun waan beektonni Afaanii jedhan maal akka fakkaatu hubachuun odeeffannoon xiinxalame waliin walbira qabuun yaanni hayyoonni lafa kaa'anii jirani fi haala qabatamaan yeroo ammaa kana filatame keessatti argamu wal bira qabuun mirkaneessuuf gargaara. Yaadimeewwan yaaxinaalee fi ibsoonni garaagaraa hayyoota garaagaraatiin yeroo yerootti barruuwwan hedduu irratti barreeffamuun maxxansiifamanii fayyadamtootaaf dhiyaachaa turaniiru, ammas dhiyaachaa jiru.

Ejjennoo fi ilaalcha adda addaa irratti yaadni hayyootaa wal deeggaruun yaadni bilchaataan akkuma ka'u hunda kanneen biroo ammoo wal faallessuun garaagarummaa qabatani tarkaanfachaa har'a ga'anii jiru. Xiyyeeffannoo qorannoo kanaa wajjiin wal qabatee qabiyyee ibsa haasaa daree barumsaa irratti qaban maala akka fakkaatu ilaaluun gabbina yaada dhimma qorannoo haaraa kanaa ida'uuf gumaacha olaanaa qabaata. Barnoota afaanii keessatti barsiisaan ykn hawaasni kallatti adda addaan afaan waliin wal qunnamu afaanitti fayyadamuuf yaaxinafi qabatamaan hojiirra oolama afaanii walcinaa beekuufi itti gargaaramuu qaba.

2.2. Maalummaa Haasaa Walqunnamtii Daree Barumsa

Haasaan walqunnamtii daree barumsa afaanii keessatti gaggeeffamu hidhata dirreewwan barnoota biro kanneen akka antrooppoolojii, xinqooqa sammuu xinsammuu hawaasaafi kanneen biroo waliin walitti dhufeenya akka qabu Norbert (2002) ni ibsa. Haasaa

walqunnamtii daree barumsaa afaanii wanta beeknutti gargaaramnee afaan akkamiin haasayu?maal haasayuu?danda'u kan qo'atu yoo ta'u, kunis kan barbaachiseef kaayyoo barbaadame tokko bira ga'uuf ykn rakkoo mul'ate tokkoof fala barbaaduuf akka ta'es hayyuun Brumfit, C. (1984:7) irratti Caudery,T. (1997) keessatti akka gadiitti dhiyeessa.

Akkuma olitti ibsamuuf yaalametti haasaan walqunnamtii daree barumsa afaanii dhiibbaa inni afaan irratt qabuhubannoo guddiffachuudhaaf, murtoo naannoo afaaniitti fudhatamuu qabu irratti itti gaafatamummaa barbaachisaa ta'e argachuudhaaf kan gargaaru yemmuu ta'u, gochootni murtee barbaadan kun kan raawwataman mana barumsaa keessatti, bakka hojiitti, iddoo seeraafi mana yalii keessatti hojiirra akka ooluu danda'an kan agarsiisu dha.

Gama biraan haala Haasaa walquunnamtii daree barumsa afaanii yeroo ammaa maddi internetaa kun yemmuu ibsu, xinqooqni hujoo rakkoo afaan baruufi barsiisuu keessatti itti fayyadamtoota afaanichaa mudataniif fala kan barbaadu ta'ee rakkowwan addaa barattoota afaanii baratan irratti gahu furuu irratti kan xiyyeeffatedha.

Haasaa walquunnamtii daree barnoota afaanii keessaatti gaggeeffamu,rakkoo sababa afaaniin daree barumsa afaanii keessatti yookiin baruufi barsiisuu afaanii irratti bal'inaan mudatan qoratee furmaata isaa kan dhiyeessu ta'uu isaa waraqaa qorannoo kana keessatti deddeebi'ee ka'eera. Kun gahee isaa waliigalaa ta'uu danda'a. Gaheen isaa inni biroofi gooree ta'an immoo, haasaa wal qunnamtii daree barumsaa keessatti haasayamu baruu fi barsiisuu afaanii irratti dhiibbaa inni fidhu xiinxaluudha. Akkamiin haasaa walqunnamtii daree barumsaa afaan sirriitti barsiifamaa?

2.3. Yaada Beektoonni Adda Adda Haasaa Daree Barumsa Afaaniirratti Kennan.

Akkaataa afaan sirriitti itti barsiifamuu danda'u duubdeebii (yaada) fudhatama qabu akkamiin adda baasuun danda'amaa? Akkaataa haasaa walqunnamtii ergaa sirrii ta'e dabarsuu danda'u addaan baasanii beekuun itti gargaaraman;akkamiin hiika irra argamu fooyyeessuun danda'amaa? Akkaataa haasaa walqunnamtii daree barumsa keessaatti gaggeeffamu afaan tokkoo irraa gara afaan birootti jijjiiramuufi hiikni jijjiirramuu afaanichaa irraa maddu bu'aa itti kennuu danda'u ilaalchisee barumsa kennamu;

akkamiin haasaa walqunnamtii sirriifi barnoota kutaa keessaa giddugaleessa ta'efi dandeettii barattootaa safaruun danda'amu baafamaa?

Akkaataa mata duree latameen al otoo hin ba'iin sirriitti dandeettii barattootaa madaaluun danda'amu kan qajeelchu, Madaallii barattoota waliin dubbii daree barnootaa keessaatti gaggeeffamu, madaallii sadarkaa barnootaa/beekumsa barataa daree itti beekan ykn murteessan, haala dhiyeenya qabiyyee barnootaa kitaaba barataa sadarkaafi dandeettii barattootaa waliin deemuufi dhiisuu isaa, gochaaleen qabiyyee kitaabicha keessatti dhiyaatan kallattii otoo hin gadhiisiin akkamitti haasaa wal quunnamtii isaanii daangessuu dandeenyaa? barataa giddu-galeessaa kan godhate moo miti kan jedhuufi kanneen biro barnoota afaaniin wal qabatan hunda qoratee akkaataa barbaachisuummaa isaan hojiirra oolchuuf gahee guddaa akka qabu Charls,M. (1990) kitaaba isaa “the hand book of applied linguistics” jedhu keessatti ibsee jira.

Beektonni kun caasaan odeeffannoo dhiibbaa haasaa walqunnamttif tajaajila inni afaan daree barattootaa keessatti qaburratti yaada ka'umsaa kaa'e.Itti dabalees dhiibbaa haasaa wal quunnamtii dubbii fi baarreeffamaaf kan ga'ee taphate hojii beektota seer-lugaa barruu (text grammarians) ture.

Haasaa walquunnamttii daree barumsaa afaanii kan inni uumamu sababa maala isa durii qofa osoo hintaane, kaayyoo, tooftaafi xiyyeeffannoo afaan barsiisuu duubatti hafaa hojii baruuf barsiisuu afaanii kan haalaan ibsuudha. Maalummaan akaakuu hiika kanaa, yoo ilaalamu, mala jechoonni adda addaa himoota sirrii ta'anii jaaruuf walitti qinda'aniidha. Hiikni kun caacculee afaanii adda addaa keessaa, 'himoota'qofa akka meeshaatti of keessatti qabata.Qaamota himootaa isa oliitiifi gaditti argaman,kan hiika(ergaa) guutuu dabarsuu danda'an kan hammate miti. Sababa kanaan immoo haasaan wal qunnamtii barnootaa ni uumama.

Akka yaada kanaatti, xiyyeeffannoo guddaan adeemsa baruuf barsiisuu afaanii keessatti kan laatamu sirroomina himootaatiif waan ta'eef barattoonnifi barsiisonni waliin dubbii keessaatti mata duree isaaniittiin ala baahanii akka haasaa hin uumne gochuu bakka hin laatan.Haata'umalee, gosti hiika caaslugaa kun, akka Nasr (1972) jedhanitti, adeemsa

baruuf barsiisuu afaanii keessatti jabeenya mataasaa niqaba. Innis, walitti dhufeenyi jechootaa hiika yookin ergaa tokko dabarsuuf baayyee barbaachisaa dha.

Hiikni bal'aan haasaa walquunamtii daree barumsa afaanii keessatti gaggeeffamu (Communication discourse in class room) yoo isa dhiphaa kanaan madaalamu, caasaawwan adda addaa sadarkaa sagaleetii hanga qaamole dubbii yookin barreeffama himaa ta'anii eergaa guutuu dabarsuu danda'an mara; garaagarummaa sagaleessuu (Variation in Pronunciation), kan qubeessuu (Spelling Variation); haalota saalaa faana adda addaa keessatti addaan baasaniifi kan kana fakkaatan kan dabalatuudha (Ur, 1996:75). Akka yaada hayyuu kanaatti, rakkooleen adda addaa haasaa wal quunnamtii daree barumsaa keessatti muudachuu danda'an garaagarummaa caasaalee adda addaa afaanota adda addaa biroo keessatti mul'ataniidha. Hiikni kun, akka hayyuu kanaatti, gaafilee, "haalli hiika kana kan dhiphaatin walfakkeessu maali? Qabxiileen hiikaalee lamaan adda godhan maalfa'i? Jedan deebisuu kan danda'uudha

Qabxiileen akaakuu hiikaalee lachuu walitti fidan keessaa, 'himni' akka qaama afaanitti fudhatamuufi tartiibni jechoota bakka guddaa qabachuu isaaniti. Akka hiika kanaatti ,erga hiika qabaatanii qaamonni afaanii martuu (Sagaleerraa hanga qaamota himaa oliitti jiran) fudhatama qabu, barumsi caasaafi (Form) hiikni (Meaning) qaamota afaanii hundi xiyyeeffannaa gaafatu. Walumaa galatti, haasaan walqunnamtii daree barumsa afaanii hiika caaslugaa kun kan yaadota adda addaa (Assumptions) hayyuuleen barumsa tooftaa waliin dubbii haasaalee walqunnamtii daree barumsa afaanii keessaatti gaggeeffamu ilaalchisanii teessisan kan fudhatuudha. Kana malees, hiikni kun walitti bu'insa himteewwan haalotaa faanaafi isa duraa kan salphisuudha (Nasr, 1972). Xiyyeeffannoon adeemsa barumsa afaanii haalota hawaasaa afaan sana dubbatu keessa jiru afaanichaan ibsuu, dogoggora uumuu sodaa salphisuu, caasaa afaanichaa dhalootaan barachuu, fi kan kana fakkaatan irratti. Haata'umalee, rakkoon ilaalcha kanaa guddaan seeronni mataa isaanitiin seerota osoo hintaane, fedhiidha. Kana jechuun, seerri altokko caasaa tokko keessatti fayyadu yeroo biroo ammo, seeraan ala ta'uu mala.

Akka ilaalcha adeemsa tooftaa waliin dubbii haasaa walqunnamtii daree barumsa afaannii, maloota (Meanses) ergaaleen adda addaa hojii waliin dubbii keessatti ittiin

ijaaramuudha. Richards, T. and LackHart, C.(1994).Akka yaada hayyuulee kanaatti, dandeetti haasaa waliin dubbii guddisuuf walitti dhufeenya jechootaa qofa osoo hintaane haalonni yookiin filannoowwan (Choices) namni dubbatu yookin barreessu tokko yaadasaa ittiin ibsuu danda’u marti barbaachsaadha.Kana malees, namni dhaamsa tokko dhagahee booda haasaa ergichi ittiin darbe qofa osoo hintaane hiikni inni itti laate,odeeffannoo ilaalcha isaa haala jiru keessatti hiika inni laatu yookin argatu, kan kana fakkaatan kan of keessaa qabudha.

2.4. Haasaa Bakka Adda Addaatti

Hayyootni adda addaas ta’e odeeffannoon toora interneetii irraa argames Haasaa wal quunnamttii daree barumsaa gaggeeffamu irratti hiikaafi yaada adda addaa dhiyeessu.Dawson,C. (1990:18) Haasaa wal quunnamttii daree barumsaa gaggeeffamuu ilaalchisee yaada isaa yemmuu eeru,

“haasaa wal quunnamttii daree barumsa Afaan keessatti gaggeeffamu qindoomina afaanii ciroo ykn himaa ol jiru kan afaan dubbii darban qorata kan jedhudha. Kana malees haasaa wal quunnamttii daree barumsaa itti fayyadama afaan galmusa hawaasaa keessatti qabu, walquunnamttii afaanii dubbataafi dhaggeeffataa ykn barreessaafi dubbisaa gidduutti raawwatu kan sakatta’u ta’uu” hayyuun kun ni dubbata.

Harmer (1987:83) “haasaa wal quunnamttii daree barumsaa Afaanii keessatti gaggeeffamu baay’ee bal’aa, damee xinqooqaa adda addaa keessatti itti fayyadama afaanii kan qoratu waan ta’eef hiika isaa hubachuuf rakkisaadha” jedha.Sababni isaa hiikaa afaan direewwan xinqooqaa adda addaa keessatti qabu garaa garaa waan ta’eef jedhee dubbata. Kana jechuun, Haasa walquunnamttii daree barumsaa Afaanii keessatti gaggeeffamu kan bu’uureffatu hiika afaan tajaajilaaf oolu qabu ta’uu isaati. Barumsaa gaggeeffamuuulaagaalee garaagaraa gargaaramuunyaa’a afaanii dubbii ykn barreeffamaa kan qoratudha.Kana jechuun, Yaanni karaa afaan dubbii burquu danda’a.

Yaada burqu kan immoo hiika duubaan jiru qorachuun balbaloomsa Haasaa wal quunnamttii daree barumsaa afaanii gaggeeffamu ta’uu isaa agarsiisa. Cook (1990) Haasaa wal quunnamttii daree barnootaa afaan gaggeeffamu akkaata afaan hiika guutuu

ta'e galumsa hawaasaa, xinsammuu, barnootaafi kan biroo keessatti kennu kan qoratu fi barsiisota afaaniif baay'ee barbaachisaa ta'uu isaa ibsa.

As keessatti Haasaa wal quunnamtii daree barumsaa Afaanii keessatti gaggeeffamu qaaccessa afaanii dubbiin dhiyaatan keessatti hiika guutuu kan kaawwan afaanii kanaan darban kan qoratu ta'uu mul'isa.

2.5. Waa'ee Haasaa Daree Barumsa Afaanii Toora Interneettii Adda Addarraa Argame

Kaayyoon isaas, rakkoo haasaa walquunnamtii daree barumsa afaanii keessaatti haasayamu miidhaa inni baruufi barsiisuurratti geessisufi walqabatan fi qabatamaan mul'atan furuu dha. Kana malees, madaallii afaanii, qormaata afaanii, jijjiirraafi hiika afaanii, meeshaalee barnoota afaanii guddisuu, afaan siyaasaa (Language of politics), garaagarummaa aadaa xinqooqa afaan tokkoffaa barachuu irratti barattoota gidduutti mul'atu, gahee afaan tokkoffaan barachuun barnootichaafi barattootaaf qabu, ilaalchisee hanqinoota/rakkoolee mul'atan furuuf dhimma baay'ee barbaachisu ta'uu isaa ibsa. [/http://www.isadc.org/info/ling-field, cfm/](http://www.isadc.org/info/ling-field, cfm/)

Hundaa galeesummaa kanneen mirkaneessan keessa tokko rakkoo dirree qorannoo barnootaa keessatti karaa afaanii jiruufi jireenya dhugaa keessatti mul'ataniif qorannoo taasisuun furmaata waan kennuuf dha. Rakkoon furmaata barbaadu kunis gar tokkeen hawaasa keessatti kan mul'atan osoo hintaane akka walii galaatti sababa afaaniin hawaasa irratti hanqina kan agarsiisan dha. Rakkoolee kanneen hundaaf sababa lafa kaa'ee hojiirra oolmaa isaa mirkaneessuuf aangoo guddaa kan qabu immoo dha. Rakkooleen kanaan deebii (hiika argatanis) diree qorannoo kan barnootaa qofa osoo hin taane haasaa walquunnamtii daree barumsa afaanii waliin hidhatan kan qaban kanneen akka: xiinsammuu/xinyaadaa/, antrooppoloojii, xin hawaasaa, fi kanneen biroo ta'uu danda'u.

Odeeffannoon toora interneettii irraa argame hunda galeesummaa haasaa walquunnamtii barumsaa dirree qorannoo fi barnoota hunda galeessaa, rakkoolee karaa afaanii hawaasaafi jiruufi jireenya hawaasaa irratti dhiibbaa geessisan, keesumaa afaan barnootaa warra ta'an/afaan1^{ffaa}, afaan2^{ffaa}, afaan alaa, afaan aadaa ykn duudhaa hawaasaa baruufi

barsiisuu dhaan dhaloota irraa dhalootatti daddabarsan, akkasumas, dhimma aflamee, tarsiimoo ykn imaammata afaanii, madaallii afaanii, jijjiirraa fi hiika afaanii keessatti uumaman hundaaf carraa dogoggora maqsuun hiika (fala) kan barbaadu waan ta'eef hunda galeessa jedhama yaada jedhudha. /[http://www.applied linguistics.ucsb. edu/](http://www.applied linguistics.ucsb.edu/) kana malees, yaaduma olitti ibsameen kan wal hidhatu, maddiisaa internetii kan ta'e hunda galeesummaa kana yemmuu ibsu, sababa dhimma xinqooqaafi ga'umsa wal qunnamtii nama dhuunfaas.

Afaan tokkoffaafi afaan lammeffaa baruu, walitti makamuu (waljala darbuu) afaanii, rakkoo walqunnamtii afaaniin hawaasa keessattiifi hawaasa gidduutti uumamu kanneen akka: garaagarummaa afaanii, tuffatamuu afaanii, afheddummaa afaanii, walitti bu'insa afaanii, tarsiimoofi karoorsa afaanii fi kan biroon rakkoo nama mudatan hunda qaoratee saayinsii hojiirra oolmaa afaanii dirreewwan/gosoota kana hundaa dhiyeessuu waan ta'eef hunda galeessa akka ta'e ibsa. /[http://www. aila. info/about.htm/](http://www.aila.info/about.htm/).

Itti dabalees, Mc carthy (1991:5) tooruma interneetii kanaan Haasaa walquunnamtii daree barumsaa gaggeeffamu walitti dhufeenya afaaniifi galumsi (context) itti fayyadama afaanii keessatti qaban yemmuu ibsu, “discourse in class analysis is the study of the relation ship between language and the contexts in which it is used” jedha. Afaan kan dubbiis ta'e hiika kan argatu haala galumsaatiin dha. Kanaaf, afaaniifi galumsi afaanichi keessatti hiika kennu walitti dhufeenya qabaatu, /[http: www Atkinson. Yorku ca/2 sosc 2410/discourse%20 analysis pdf.](http://www.atkinson.yorku.ca/2410/discourse%20analysis.pdf)

Dabalataanis itti fayyadama afaanii jireenya hawaasummaafi aadaa uummata afaanichaa keessatti calaqisiisu, akkasumas, itti fayyadama jechootaa yookaan sagalee irraa eegalee hanga haasa'waa bal'aatti afaaniin jiru hunda kan hammatu ta'uu addeessa. Haasdaree barumsaa kun afaan barsiisuu qofaa osoo hin taane dirreewwan xinqooqaa adda addaa keessatti (fakkeenya xinqooqa hawaasaa, xinmadda, xiin hawaasa (sociology) xin sammuu hawaasaa (social psychology) keessatti haala itti faayadama afaanii kan xiinxalu ta'uus toorri interneetii kun ni heera. /[http://www.cal.org/resource/digest-0107 demoesources.](http://www.cal.org/resource/digest-0107demoesources)

Haasaa wal quunnamtii daree Barumsaa Afaanii keessatti gaggeeffamu jechuun mala barataafi barsiisaan yookiin barsiisaafi barataan daree barnootaa keessatti kaayyoo barbaadame tokko galmaan gahuuf haasaa afaanii fi haasaa barreeffamaan itti fayyadamanidha. Akkasumas Haasaa wal quunnamtii daree Barumsaa gaggeeffamuu jechuun gochaa daree barnootaa keessatti barataafi barsiisaa gidduutti yookiin barsiisaa fi barataa gidduutti wayitii barnootaa sana keessatti haasaa afaanii dhiyyaatu akka ta'e hayyoonni Cook (1990) ibsanii jiru.

2.6. Gahee Haasaa Walquunnamtii Daree Baruufi Barsiisuu Keessatti qabu.

Haasaa wal quunnamtii daree barumsa keessatti gaggeeffamu barattoonni, Haasaa wal quunnamtii daree barumsaa keessatti gaggeeffamu walquunnamtii dareef kamtu taajaajilu akka danda'u fi miidhaa haasaa wal quunnamtii daree barattootaa irra geessisu fi dhiibbaa inni barnoota idilee irratti fidhu hubachuudhaan akka irraa fagaatan gochuudha. Akkasumas, xiyyeeffannoo haasaa wal quunnamtii daree barumsa keessatti gaggeeffamu maal irratt akka xiyyeeffachuu qabu adda ni baasaaf.

Wajinryb, R. (1992). Kunis, haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaanii keessatti gaggeeffamu kan akkamiiti?. Dhiibbaawwaa haasaa walquunnamtii daree barumsaa Afaaniikeessatti gaggeeffamau maal faadhaa?. Haasaa walquunnamtii daree barumsa keessatti maalfaatiin babala'achuu danda'a? Kan jedhu adda baafatee furmaata kan barbaadudha.

Akkuma olitti ibsamuuf yaalame haasaa walquunnamtii daree barumsaa afaanii keessatti qabiyyee barnoota sanaa alaan kan gaggeeffamudubbii afaaniin kan dhiyyaatu yommuu ta'u, akka qorannoo qorataaf toluttiif (ragaalee argachuu danda'utti) Haasaa walquunnamtii daree Afaaniinii gaggeeffamu filatee dhiyyaateera. Mata duree koos kan hidhata qabu haasaa walquunnamtii daree dubbii afaanii waan ta'eef, Haasaa walquunnamtii daree Afaaniin gageeffamuu irrattan xiyyeeffadheera.

Haasaa Walquunnamtii daree barumsa afaanii keessaatti ta'ee qabiyyee barnootaa sanaatiin ala haasa kamiyyuu gaggeeffamudha. Kutaa barnoota afaanii keessatti yemmuu jennu daree barnootaa keessatti afaan barsiisuu qofaarrattii kan xiyyeefate yoo tahu kunis haasa walquunnamtii barruu daree keessatti maal irratti akka deemsifamu qabu kan

bu`uureffatu afaan duubbii kutaa keessatti barataafi barsiisaa akkasumas, barattoota gidduutti dhimma barnootichaa alatti ykn kaayyoo barbaadame alatti haasaa adeemsifamu ilaluudhaan kan qaaccessuufi kan xiinxaludha. Haata`u malee, amma kan qaaceffamu balballoomsa haasa walqunnamtii daree barumsaa keessatti godhamu bifa dubbiitiinifi bifa waliin dubbiitiin gaggeeffamudha. Afaan dubbii kan jiraatu yoo waan haasaamu jirateedha. Haasaan kutaa barnoota afaanii keessatti maal ta`uu qaba? kan jedhu ilaaun barbachisaadha.

Haasofni kutaa barnoota afaanii wal-quunnamtii barataafi barataa, barsiisaafi barataa, barataafi yaada sammuu isaa gidduu barataafi barnooticha gidduuti kan adeemsifamu tahuu qaba. As keessatti garuu waan hubatamuu qabu haasaa walqunnamtiin kun kan walitti qabamee qabiyyee barnootaatiin ala barataafi barataa gidduutti darbee barbee barsiisaafi barattoota gidduutti kan adeemsafamu sana kan of keessatti qabatee jirudha. Gocha barataaf dhiyesuu, fakkeenya waliin falmii tahu dandaya. Wayita waliin haasa`an barattoonni yaada walii galaarra gahuu dhisuun wal falmii keessa rakkoo biroorra wal geesiisuu dandayu yeroo kanattii haasaa walqunnamtii daree barumsa afanii kan uumamu.

Odeeffannoon Celce-Murcia, M. (1984). argame yaaduma armaan oliin wal fakkaata. Haasaa walqunnamtii daree barnootaa afaanii dubbii daree barnootaa afaanii keesaa kan barattoota kakaasu maal akka ta`e, duukaa bu`anii gaaffii barattoonni kaasuu yookiin haasaa walqunnamtii daree barumsaa karaa banuu danda`u maal akka ta`ee fi furmaanni isaa maal akka ta`uu qabu qorannoo kana keessatti kan ilaalamuufi furmaanni itti laatamuu qabu maal akka ta`uu danda`u kan irratti xiyyeeffatuufi, dhiibbaa inni barattoota sanarratti fiduu danda`u sababa isaaf furmaata isaa wajjin kan lafa ku`uufi furmaata laatudha. Kana gochuuf immoo barsiisaan gahee guddaa akka taphatudha.

Fakkeenya kutaa keessatti waa`ee yeroo himuu barsiisa yoo ta`e yeroon akka ta`e barataa gaafachuun deebiin barataa sirrii yoo ta`e eeyyee, yaalii argateetta, baay`ee gaariidha jechuun ta`uu; haasaan taasifamu kan barattoota dubbachisurra darbee sadarkaa haasaa isaanii gara saayinssawwatti fidu, akka ta`e toorri inteernatii kun nidubbata. /http: // www. Brightthub.com/education / languages/ articles 186266.aspx.

Haasaan walqunnamtii daree barumsa afaanii keessatti gaggeeffamu, daree keessaa barattooni adeemsa barruu barsiisuu alatti wantoota haaraa afaanicha keessa jiruufi haala akkamiin akka itti gargaaramuu dandeenyu beekumsa duran qaban irratti beekumsa biroo dabaluu akka gabbifatan kan godhuu qabu yoo ta'uu haaluma kanaan barsiisaan wantoota haaraa fedhii barataa/ barattoota/ kakaasu qindeessee dhiyeessuu qaba. Adeemsa haasaa walqunnamtii daree barumsa afaanii itti geggeeffamu dhaggeeffataan hubachuu qaba. kun immoo , dhaggeeffataa yaadaa isaan haasayan sana mata duree barnootaa wajjin kan walqabatemo miti jechuuf nama gargaara. (Yaada haasa'amu argachuu ariifachiisa.)

Little Wood W.T.(1981).Akka yaada hayyuu kanaatti “Qindoomina fi hiika wanta haasa'amu haala keessatti haasa'amu irratti hunda'uun maaliif akka isaan kaasanii haasayaniifi maal jechuu akka barbaadan kan nama hubachiisuu yommuu ta'u, haasaan isaanii kun immoo maaliif otoo barnoota barachaa jiranii haasayu? Rakkoon barsiisaa biramoo barataa bira? gaaffii jedhuufirree deebii yookiin karaa ka'umsaa namaaf laata” jedhu.Barattoonnis yeroo attamiitu haasaa walqunnamtii daree barumsa afanni keessaatti baa'isuu? Maali irraa akka ka'e beekuufirree murteessaadha.

Boqonnaa Sadii

Saxaxaafi Mala Qoranichaa

3.1. Saxaxa Qorannichaa

Boqonnaa kana keessatti, Saxaxa qorannichaa, Irraawwatamoota qorannichaa, Madda ragaalee, Iddattoofi Mala iddattoo, Meeshaalee funaansa ragaaleefi malleen qaaccessa ragaaleetu wal duraa duuban ibsamee jira.

Qorannoon kun kan gaggeeffamu Haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaffeeffamu: Mana Barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Haratoo keessatti qabu qaaccessuudha. Haaluma kanaan, qo'annicha keessatti Haasaa walquunnamtii daree barumsaa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu mala daawwannaa daree barattootaa bargaaffii barsiisotaaf raabsame walitti qabaman maloota kanaan maalfaa akka haasayan xiinxaludha. Dabalataanis, qorannichi ragaalee argaman maloota kanaan xiinxaluun Haasaa walquunnamtii daree barumsaa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu mala ibsan kan dhiyeessudha.

Kanaaf, saxaxni (tooftaa) isaa, ibsaan kan gaggeeffamu ta'a. Haaluma kanaan, odeeffannoon hundi jechaan waan ibsamuufi malli qorannichaas akkamtaadha. Odeeffannoon isaas jechaan kan ibsamedha. Tooftaa iddattootootaa akkayyoon kan filamanidha. Akkayyoon mala ittiin qorannoon qulqulleeffataa odeeffannoo funaannatu keessaa tokkoofi filatamaa kan ta'edha. Qorannoon kuni Haasaa walquunnamtii daree barumsaa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu barattoota kutaa kudhanaffaa: Mana Barumsaa sadarkaa lammaffaa Haratoo Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu qaaccessuudha.

Malli qorannichaas, mala daawwaannaa bargaaffii gargaaramuun qorataan qorannicha isaa gaggeessera. Mala fayyadamuunis, hanqina mala tokkoo malli biroo hambisuu waan danda'uufi. Yaada kana Dawson (2002: 20), *“Many researchers believe this is a good way of approaching research as it enables you to counteract the weaknesses in both qualitative and quantitative research,” jechuun cimsa.* Kanaafuu, qoratichis mala tokkoon ol filachuun qorannoo kana gaggeesseera. Gama birootiin, qorannoon kun mala

qorannoo ibsaatiin hiikameera. Malli qoraannoo ibsaatiin hiikame: immoo daawwii daree barattootaafi bargaaffii barsiisotaatii.

3.2. Madda Ragaalee

Qorannoo tokko gaggeessuun dura, madda ragaalee kan ta'an murteeffachuun barbaachisaadha. Kanumarraa ka'uun qoratichis akka madda ragaaleetti barattoota bara 2009/2017 (kuma lamaafi sagaliitti) mana barumsa Sadarkaa Lammaffaa Haratoo kutaa kudhanaffaa Afaan Oromoo barachaa turan irraatti dha. Madda ragaalee kana xiyyeeffannoon kan kenneef, odeeffannoo ga'aa barattoota kutaa kana baratan irraa nan argadha jedhamee waan yaadefi. Akkasumas, mana barumsichaa keessatti barsiisonni barumsa Afaan Oromoo barsiisan sadii qofa waan ta'aniif aakuma jiranitti qoratichi dhimma itti baheera. Mala iddatteessaa barsiisotaa kan irraa fuudhesi bar gaaffiitiin yommuu ta'u bargaaffii kunis dabalee bargaaffii barsiisotarraa argama.

3.3. Mala Iddatteessuu

Iddatteessuu jechuun irraawwatamaa filachuu jechuudha. Iddatteessuu hayyoonni garaa garaa haala adda addaan hiikaniiru. Akka Dastaan (2013:132) Trochim (2006) wabeeffachuun ibsetti waa'ee iddatteessuu akkas jedha: "Sampling is the process of selecting units (e.g. people, organizations) from a population of interest so that by studying the sample we may fairly generalize our results back to the population from which they were chosen".

Yaaduma kana Addunyaa (2011:65), yoo ibsu,

"Qorataan tokko qorannoo isaa yemmuu geggeessu kanneen dhimmichi ilaallatu hundarraa odeeffannoo funaanuun rakkisaa waan ta'eef, iddattoo filatamanirraa odeeffannoo argaman bu'uura taasifachuun argannoo isaa qaamolee dhimmichi ilaallatu maraaf oolchuun akka danda'amu. Iddattoo haala kanaaf ta'u filachuun garuu ogummaa gaafata. Sababni isaa, kanneen akka iddattootti filatamani bakka bu'uu ta'uu qabu. Kanaafuu, iddattoo filachuun dura dhimmoonni murtee barbaadan jiru" jechuudhaan ibsaniiru.

Yaada kanaa olirraa ka'uun qorataan qorannoo isaatiif akka mijatu jechaaf mala kaayyeeffataa (purposive sampling) filateera.

Carraa kaayyeffataa ilaalchisee Nunan (1989:32), “When developing a purposive sampling, reserchers use theri special knowledge or expertise about some group to select subjects who represent this population” jechuun ibsa. Waraabbiin kun akka mirkaneessuutti, qorataan iddatteessuu kaayyeffataa kan filatu lafaa ka’ee otoo hin taane muuxannoofi beekumsa dhimmicharratti qabuun ta’uusaa mirkaneessa.

Haaluma kanaan, qoratichis iddatteessuu miti carraa keessaa kaayyeffataa filachuun barattoota kutaa kurnaffaa daree saddettan (A-H) jiran keessaa dareewwan “B” fi “E” fudhatee hojiisaa eegale. Ka’umsi kanaas barattoonni dareewwaan lamaan kana keessa jiran naamuusa badaa qabachuun yeroo, yeroon hanqina naamuusaatiin galmee mana barumsaarratti mallatteessuun akkasumas, maatiinsaanii yeroo hedduu irra deddeebiyyuutiin waamamanii gorfamuudhaan waan beekamaniif.

Kunimmoo, haasaa wal qunnamtii daree barumsaa dareewwan kanneen keessaatti akka jiru waanti nutti agarsiisu sababa jiruuf. Gama biraatiin ammoo, haala hirmaannaa barsiisotaa ilaalchisee barsiisonni Afaan Oromoo jiran sadii qofa waan ta’aniif, kallatumaan hirmaattota qorannoo kanaa taasifamaniiru. Walumaa galatti, barattoonni daree lamaatiifi barsiisonni sadii hirmaattota qorannoo kanaa ta’uu dhaan fudhatamaniiru.

3.4. Meeshaalee Funaansa Ragaalee

(Dastaa, 2013:107). “Odeeffannoo eessaa funaannaa? Gaaffii kanaaf deebii kennuun mala odeeffannoo ittiin funaanan osoo dursee gaarii natty fakkaataa. Odeeffannoo kan argannu kaayyoofi gosa qorannoo keenyaarratti hundoofnee namarraa, ilbiisotarraa, waan barreeffamerraa, fakkiiwwaniifi suuraarraa, lafeefi hambarraa, meeshaalee hawaasni itti gargaaramurraa, sirbootarraa, afoolarraa...ta’uu danda’a” jeduun eeraniiru. Kanamalees, Dawson, (2002) yaada kana yemmuu ibsu, meeshaalee funaansa ragaalee qorannoo keetiif si gargaaru filachuun dura, meeshaan kun maal irratti akka si gargaaran beekuun akka dursuu qabu ibsa.

Yaadota kanneen irraa kan hubachuun danda’amu, meeshaaleen odeeffannoo funaanuuf oolan keessaa kan kaayyoo qorannoo keenyaan walsimatu filachuun dhimma itti bahuun barbaachisaa akka ta’eedha. Kanaafuu, qorannoo kana geggeessuuf qoratichi meeshaalee mijatoofi odeeffannoo gahaa ni argamsiisu jedhee kan filate daawwwnnaa daree fi

bargaaffii barsiisotarraa akka ijootti filachuun, dhimma baheera. Daawwiin kan itti gaggeessee daree barattootaa seenuun yommuu ta’u bargaaffiin immoo barsiisita barnoota Afaan Oromoo barsiisan irraa kan funaanamedha.

3.4.1. Daawwannaa Daree

(Dastaa, 2013:118)” *Daawwanaa mala odeeffannoon qorannoo ittiin funaanamu keessaa isa tokko dha. Qorataan iddoo qoranicha itti gaggeessu sanatti yeroo yeroodhaan argamee qaama qorannicha irratti gaggeessu sana hordofa. Warri qorannoo irratti gaggeeffamu suniin kaayyoo qoratichaa beekanis beekuu baatanis qoratichi waan isaan dalagani akkatti isaan dalagan, haasaa isaanii, barattoota yoo ta’ani sochii isaan barnootarratti taasisan, kan jeeqanis, yoo ta’e sirriitti ilaaluufi dhaggeeffachuudhaan galmeeffama*” jedhu.

Daawwiin daree meeshaalee funaansa odeeffannoo gargaaru keessa tokko ta’ee kan tajaajilu yommuu ta’u kunis, qorataan daree barnoota barattootaa seenuun haasaa wal quunnamtii daree barnootaa keessaatti gaggeeffamuu ilaaluudhaan/dhaggeeffachuudhaan kan dhimaa itti bahudha. Qorataan wayitii inni daree seenuu kan kutaa kudhanaffaa “B” wayitii isaan qaban torbee keessatti lamaa yommuu ta’u kunis Wiixata wayitii tokkoffaafi Roobii wayitii araffaadha. Kan kutaa kudhanaffaa”E”isaanis torbeetti guyyaa lama qabu jechuun, Kibxata wayitii araffaa gaafa Kamisaa wayitii lammaffaarratti qabu.

As keessatti qorataan daree barnootaa yeroo seenee raga funnaannatu haasaa barataa fi barataa giddutti, haasaa barataafi barsiisaa gidduuttifi, haasaa barsiisaaf barataa gidduutti qabiyyee barnootaatiin ala kan walitti qabamee qaaccessamedha.

3.4.2. Bargaaffii Barsiisotaa

(Dastaa, 2013:129) “*Odeef kennaan bilisa ta’ee deebii amma barbaade bal’isee laachuu danda’a. Waan argeefi waan beeku akka gaariitti ibsuu yoo barbaade namuu isa dura hin goru. Qorataan hin daangessu jechuudha*”jedhu.

Bargaaffiin meeshaa funaansa ragaalee baramaafi namoota baay’een kan filatamuudha. Qoratichis, akkaataa qorannoo isaaf tolutti bargaaffii akka meeshaa ijootti kan filate yoo ta’u, innis, bargaaffii banaadha. Barsiisota akka iddattootti filatamaniif raabsameera. Bargaaffii banaa shan barsiisotaafi kan raabsame yoo ta’u, bargaaffii shananuu deebisuuf

yaalaniiru.Qoratichis, ragaalee bargaaffiirraa argaman akkaataa barbaachisummaa isaaniitiin qindeessee qaaccessseera.

3.5. Mala Odeeffannoo Hiikuufi Qaaccessuu

Odeeffannoon qorannoo kanaa daawwannaa daree barattootaafi bargaaffii barsiisotaaf dhiyyaaterrraa funaaname.Kan funaannamee qophaa'e dura daawwannaa daree barattootaa yommuu ta'u itti aanee bargaaffiin barsiisotaa walitti qabameera. Odeeffannoo haala kanaan funnaanname kanas, haala itti aanu kanaan qaaccessseera. Jalqabarratti deebiiwwan daawwanna daree barattootaafi bargaaffii barsiistotaafi kennametu cuunfamee kaa'ameera. Odeeffannnichis, qaaccessa mala akkamtaa gargaaramuun hiikkameera.

Odeeffannoon gaaffiilee banaa akkaataa gaaffii isaaniitiin bargaaffiirraa funaanname, bu'aa mala akkamtaa ibsame deeggaruuf, mala akkamtaan qaacceffa meera. Odeeffannoon bargaaffii barsiistota sadanirraa argames haaluma deebistoonni kennaniin, mala akkamtaan qaacceffamuun ibsameera. Kunis, yaada bargaaffiileefi cimsuufi yaada dabalataas, ittiin qulqulleeffachuuf tajaajileera.

Walumaagalatti boqonnaa kana jalatti, mala qorannichaa, iddatteessuu, meeshaalee funaansa ragaalee, mala qindaa'ina odeeffannoofi tooftaan qaaccessa ragaalee faana ibsamuuf yaallamaniiru.Ragaaleen bifa garagaraatiin maddoota adda addaarraa funaannaman mala qaaccessa ragaalee jechaatiin qaacceffatamanii jiru. Qorannoo keessatti odeeffannoon kallattii adda addaan argame tokko tokkoon hiikni itti ni kennama. Haaluma kanaan, qorannoo kana keessatti odeeffannoon funaaname daawwanna dareetiifi bargaaffii barsiisotarraa argamedha. karaa kan waan ta'eef jechaan hiikamuun ibsi itti kennamee jechootaafi kan hiikame ta'a.

Bifuma kanaan, qaaccessi qorannoo kanaas ragaa argameefi mala ragaan ittiin funaaname kanarratti hundaa'uun mala qaaccessa raga akkamtaan kan qaacceffamedha. Odeeffannoon karaa dawwaannaa daree barattootaafi bargaaffiin barsiisotaaf asiin olitti eeramaniin walitti qabame erga himaan dhiyyaatee booda (harki guddaan isaa) dawwannaan daree barattootaa kutaa barumsaa keessaatti godhame yommuu ta'u, sakkatta'a barruu leekeessatti mari'atame bu'uura godhachuudhaan qaacceffamee/hiika argatee jira. Odeeffannoon armaan gaditti tarraa'anibsa jechaatin qaacceffamanii jiru.

Boqonnaa Afur

Dhiyyeessuufi Qaacceessuu Ragaalee

4.1. Ibsa Odeeffannoo Kennitootaa

Boqonnaa kan jalatti odeeffannoo qorataan hiikeefi qaaccessse raga daawwannan barattootaafi fi bargaaffii barsiisotaaf raabsee sassaabbatee irraati. Kunis, haala itti aaneen dhiyyaatee jira. Akka boqonnaa sadii keessatti ibsametti ragaa qorannoo kanaaf barbaachisu funaanuufi daawwannaa dareefi bargaaffii barsiisotaaf dhiyyaatedha. Qorannoo kanaaf dareen iddattootaaf filataman wajjiin geggeffamee jira. Barattoota kutaa kudhannaaffaa baratan keessaatti kan gaggeeffame daree saddet keessaa daree lama keessti kan gaggeeffame yommuu ta’u, kanas kan filataman daree lamaan kana keessaatti rakkooleen bifa adda addaatiin yeroo adda addaa irra deddeebiye waan ka’uufidha. Akkasumas, daree sun naamuusa cabsuutiin biiroo daankteeraatti waan irra deddeebiyani waan himatamaniifi maatii isaanii fidanii waan mallatteesisaniifidha.

Daree kudhanaffaa “B” keessa barataa dhiiraa digdamii sagal yommuu ta’ani, barattoonni durbaa immoo soddomiishan ta’u jechuudha. Walii gala barattoota jaatamii afurtu daree kana keessa kan jiran yommuu ta’u, kutaa kudhanaffaa “E” keessaammoo dhiira barataa digdamii toorbaafi barattoota shamarranii sodomii sagaltu barachaa jiru. Walumaa galatti daree kudhanaffaa “E” keessa barattoota jaatamii lama barachaa jiru.

Walii galatti kan daree lamaanuu barattoota dhiiraa jaatamii afurfi barattoota shamarranii torbaatamii afurtu jira jechuudha. Akka walii galaatti barattoonni daree lamaanuu dhiiraafi dhalaatiin dhibba tokkoofi sodomii saddettu barachaa jira. Barattoonni kunis, akka dareesaaniitti garee kudha sadii, sadiitu jira. Jechuun daree lamaansaa keessaa garee digdamii jahaatu jira jechuudha. Gareen kun barataa shan, shan yookiin darbee, darbee jahaa-jahaa of keessaa qab. Gareen kun itti gaafatamaa raayyaa barattootaa, barreessaa raayyaa barattootaa, itti gaafatamaa qabxii barattootaa, itti gaafatammaa naamuusaa barattootaa, itti gaafatamaa mul’ata barattootaa jedhamee kan qoodamaniiru. Egaa barattoonni garee sanaa hojii daree keessaatti laatamu kamiyyuu akka gareetti erga mariiyatanii booddee dareedhaaf dhiyyeessu.

Haasaan/ dubbii/walqunnamtii daree barumsa afaanii keessaatti gaggeeffamu daree barnoota Afaan Oromoo keessatti ta'ee qabiyyee barnootaatiin ala haasaa kamiyyuu kan of keessatti qabate ta'ee kan inni gaggeeffamus, barataafi barsiisaa, barataafi barataa, gidduutti bifa waliin haasaan, gaaffiifi deebiin, maree cimdiin, garee xiqqaan, garee bal'aan, daree guutuu ga'ee taphachuufi kanneen biroon taasffamu of keessaatti kan qabatu ta'ee qabiyyee barnootaan ala kan irratti qaaccessamedha.

Barattootati dhimma jaalalarratti haasayan, kan dhimma siyyaasaarratti waliin haasayani, amantaarratti haasayani, kan dhimmaoota sanyummaa yookiin qomoo irratti haasayani, kan dhimmaa jaajaja biyyaarratti haasayani, kan dhimma jaalala barataafi barattuu gidduutti yookiin barsiisaafi barattuu gidduutti haasayame, dhimmoota hubannaa dhabuu barataafi barsiisaarratii haasayamani, dhimmoota barsiisaan barataa arabsuufi barataan barsiisaa arbsuurrattifi dhimmoota koorniyaa faana wal qabatan wajjin kan walqabatedha.

Kunis, akkuma olitti ibsamuuf yaalamtii daree barnootaa keessaatii kan haasayamuu ta'ee qabiyyee yookiin karoora barnoota sanaa ala akka ta'edha. Haasaan walqunnamtti daree barumsa afaanii keessatti gaggeeffamu kun barattootarratti dhiibbaa uumu ykn kakaasu, barattootni walirraa barachaa, walitti dhufeenya godhachaa, akka deeman kan taasisu, waliin haasaa, marii gareefi cimdii keessatti, dabareen wal dhaggeeffachaa ykn dabaree waliif laachaa eessatti?, maaliif? akka barbaachisu hojii keessatti muuxannoo walirraa fudhachaa, dogongoora dubbii keessatti uumamu /uumaman irraa barachaa akka deeman kan taasisufi kan kana fakkaatu itti fayyadama afaanii kutaa barnootaa afaanii keessatti wantoota hojiirra ooluu qabaniifi amala barnoota afaanii irratti dhiibbaa kan fidhan ta'uusaa hanga tokko caqasamee jira.

Haasaa walquunnamtii daree barumsaa afaanii kutaa barnoota afaaniis ija xinqooqa hujootiin niraawwatamoo, hinraawwatu? kan jedhu qoratee gara yaada furmaataatti dhufuuf kan barsiisaa afaanii qajeelchudha. Haaluma kanaan kutaa barnootaa Afaan Oromoo keessatti kaayyoo barnootichaa galmaan ga'uuf dubbiin barataafi barsiisaa gidduutti taasifamu ga'ee ol-anaa qabaatullee rakkoon uumamu kun maaliif akka ta'e fakkeenya muraasa fudhachuun duuba haasaa walquunnamtii daree barumsa afaanii keessaatti gaggeeffamu barruu sanaas xinxaaluu kan deemamudha. Kanuma

bu'uureeffachuun gochaawwan kutaa barnoota afaanii keessatti barsiisota afaaniin raawwatu haailaallu. Qabxiileen armaan gadiitti dhiyaatanis kutaa barnoota Afaan Oromoo barsiisuu keessatti rakkoowwan baruufi barsiisuun walqabataniin uumamanidhaan qaama sadii (barataa, barsiisaafi barnooticha) irratti dhiibbaa geessisan muraasni fudhatamuun furmaata ta'uu kan danda'us jalumatti kan balballoomsamedha.

Hojii isaan dhiyyeessan kun immoo haasaa wal quunnamtti daree barnoota Afaan Oromoo jedhama. Gareen hunduu dabaree, dabaree saaniittiin ka'anii yeroo isaan wal mormani' waliin dubbatan, wal gaafatan, waliirraa fudhuu deebisantu jira. Egaa qorannoo koo keesattis sochii barataafi barsiisaa gidduutti yookiin barataafi barataa gidduutti wayitii barnoota Afaan Oromoo kan walitti qabamee qaaccessamedha.

Walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu kuni kan dhiyyaatu, haala dubbii daree barattootaa dawwachuudhaanidha. Qaaccessuu qorannookoo keessaatti irra caalaatti kan qaaca'e daawwannaa daree barattootaa barattoonni daree keessatti yommuu ta'u kunis barataafi barataa gidduu yommu ta'u irra hanga xiqqoonis barataafi barsiisaa gidduuti darbee darbee ni gaggeeffama kunis (bifa waliin dubbiitinidha gaaffiifi deebiitinidha.)

Akkuma boqonnaa sadii keessatti eeramen malli odeeffannoon ittiin funaanamee daawwannaa dareeti. Kaayyoon meeshaa funaansa ragaa kun hojiiirra ooleef ragaalee karaa dawwannaa dareefi bargaaffii barsiisotarraa funaanname cimsuuf yookiin mirkaneessuudhaaf. Kunis yoomessa mataasaa ta'e kan qabaate yommuu ta'u yoomessi kunis, wayitii barnoota Afaan Oromoo kutaa kudhannaffaa daree “B”fi “E” Godina Horroo Guduruu Wallaggaa Aanaa Jimmaa Gannatii mana barumsaa sadarkaa lammaffaa Harattoo bara kuma sagalii keessattidha.

4.2. Akkaataa Qabiyyeen Haasaan Walquunnamtti Daree Barumsaa Ittiin Uumamu.

Haasaan/ dubbii/ daree barnoota Afaan Oromoo keessatti barataafi barsiisaa, barataafi barataa, gidduutti bifa waliin haasaan, gaaffiifi deebiin, maree cimdiin, garee xiqqaan, garee bal'aan ,daree guutuu ga'ee taphachuufi kanneen biroon qabiyyee barnootaasanaan ala taasfamudha. Haaluma kanaan, kutaa barnoota Afaan Oromoo keessatti kaayyoo

barnootichaa galmaan ga'uuf dubbiin barataafi barsiisaa gidduutti taasifamu ga'ee ol-
anaa qabaatullee rakkoon uumamu kun maaliif akka ta'e fakkeenya muraasa fudhachuun
duuba haasbarruu sanaas xinxaaluuf kan deemamudha. Kanuma bu'uureeffachuun,
gochaawwan kutaa barnoota afaanii keessatti barsiisota afaaniin raawwatu haailaallu.
Qabxiileen armaan gadiitti dhiyaatanis kutaa barnoota Afaan Oromoo barsiisuu keessatti
rakkoowwan baruufi barsiisuun walqabatani uumuudhaan qaama sadii (barataa,
barsiisaafi barnooticha) irratti dhiibbaa geessisan muraasni fudhatamuun furmaata ta'uu
kan danda'us jalumatti kan balballoomsamedha.

Barsiisaan barnoota afaanii barsiisuuf yemmuu daree seenu kallattii barnootaatti osoo hin
seeniin dura wantoota yaada barattoota gara barnootichaatti fidan (fakkeenyaaf, baacoo
adda addaa dhiyeessuun, barnoota daree yaadachiisuun...) akka isaan gara
barnootichaatti dhufan taasisuu qaba. Haata'u malee,ragaan daawwannaan argame akka
ibsutti, barsiisonni yemmuu daree seenan wanta peedaagoojiin jedhu hojiirra
hinoolchaan. Akkuma daree seenaniin battalumatti barattoota osoo yaadaan hinqabiin
gara barumsa isaanii isa haaraatti seenu. Kun immoo barnooticha irrattis ta'e, barattoota
keessatti maal akka uumu tilmaamuun hinrakkisu. Fakkeenyaaf baratan waan barate hin
yaadachiifamu yoota'e, muuxannoo qabu ibsatee barumsa haaraatti hin seenun yoo
ta'e, kaayyaa barachuu qabiyyee yeroo sanaa addaan hin baafatiin yoo eegale haasaa biroo
wayitii barnootaatti qabaachuu danda'a. Kun immoo milkaa'ina barnootichaaf gufuu
guddaadha.

Akkuma boqonnaa sadii keessatti eerame malli biroo odeeffannoo ittiin funaaname
daawwannaa dareeti. Kaayyoo meeshaa funaansa raga kun hojiirra ooleef ragaalee karaa
daawwannaa funaanameee cimsuufi yookiin mirkaneeffachuufidha. Kunis, akka kana
gadiitti dhiyyaateera. Qaaccessa haasaa walqunnamtii daree barumsa afaanii keessatti
gaggeeffame akka kana gadiittii tareeffameera. Isaanis:

4.2.1. Jechoota Aaddafi Amantii Irratti Dubbataman

Aadaan barsiifata hawaasni tokko irratti walii galee kan gaggeeffatu yommuu ta'u,
kunis, amantaa wajjin walitti hidhata guddaa kan qabuufi gargar baasuu kan hin
dandaa'amnedha. Amantiin ilaalcha sabni keessaa burqee dhugaa, olaantummaa seerafi

ilaalcha uumaa waaqatii qabuun wal fakkaata. Aadaan, walqixxummaa akkuma calqqiftu, karaa falmii diina dura dhaabbataniin falaafi adeemsa saba sanaa qabaachuun isaa kan hafu miti.

Dubbataa	Haas'aa
Bta:1.	Aadaafi amantiin wal deeggaruusaanii

Amantiin akka aadaafi ilaalcha saba keessaa burqitee calaqqisiiftu waanta mamsiitu miti. Waa'ee Amantii tokko yoo dubbannu aadaafi ilaalchi saba amantiin sun keessa baateetiin aadaan baafanee ilaaluun hin dandeenyu. Waaqeffannaanis amantii saba Oromoo kan duudhaafi aadaa jireenyaa walqabatee ta'uun beekamaadha. Aadaa haala jiruufi jireenya saba sanaa guutummaa guutuutti kan hammatudha. Amantiin qaama aadaa keessaa tokko ta'uusaa ni hubanna. Akkuma qaama aadaa keessaa, sirna fuudhaafi herumaa, kan nyaataa, kan uffataafi kan kana fakkaatan sirna/ceremony/amantiis adduma keessa jira jechuudha.

Barattoonni hubannaa malee, aadaafi amantii wal makanii daree barumsa Afaan Oromootti otoo walmormanii daawwannaa gaafa guyyaa 05/07/2009 kutaa kudhannaffaa “B”wayitii tokkoffaa irratti adda baheera. Innis, barattoonni lamaan otoo isaan waa'ee amantaafi aadaa isaanii wal mormaa jiranii dhagahe. Innis “ amanataa keessatti uffannaan aadaa barbaachisaadha” jedha sababiisaa yeroo ibsatu, “fakkeenyaaf” jedhee “gaafaa cuuphaa yoo ilaalle gariin kaan sirbaa addaa sirbu gariin kaan faarfannaa amantaa sana cimsu jajatu. Kan sirba aadaa sirban sana uffannaa aadaa uffatu”jedhee yaada isaa ibsa. Akka yaada kanarraa hubachuu dandeenyetti amantaan aadaa malee, aadaan amantaa malee jiraachuu akka hin dandeenye nu hubachiisa.

Akka yaada barattoota kanaatti, uffanna aadaa uffatanii waaqeffachuun akka dandaa'amuufi, amantaa keessattilee sirba aadaatiin jijachuun akka jirudha kan nu hubachiisani. Uffannaa duwwaa otoo hin taane, meeshaalee aadaa kanneen akka gaachanaa, eeboo, farada gugsii fi kanneen kana fakkaatani undi isaanii gaafaa ayyaana cuuphaa sanaa irratti argama turani. Egaa yaanni kunis akkuma araman olitti ibsametti yaanni lamaanuu kan wal deeggaranidha. Haata'u malee, iddoo tokko tokkotti immoo kan

wal faallesaniiree ni jiru.Kun egaa kan inni mul'isu ammam yoo wal irraa fagaaterree aadaafi amantaan kan wal qabatee adeemuufi kan wal deeggaru ta'uusaa nu hubachiisa.

Sabniifi amantiin kamuu waaqa akka itti kadhatan ni qabaata. Haat'u malee, raawwiin /adeemsi/isaanii walqabataadha. Akka aadaa Oromoo waaqeffataatti irreecha, okolee, siiqqeefi waddeessa harkatti qabatanii bakka kadhaa waaqaa deemuunaadaa isaa akka ta'e beekamaadha. Uffanni itti baahan sana dhadhaa muduun, itti dhibaafachuunfi itti irreeffachuun haala aadaa Oromoo kan waaqa itti kadhatufi galateeffatu agarsiisa.Isilaama ta'es Kiristaana sirni ittiin waaqa kadhatan kan mataa isaanii kan qaban ta'uu beekamaadha. Fakkeenya Isilaamni jilbeeffatee sagaduun aadaa arabootaatiin ka wal qabate ta'uun ni amanama. Amantiin ilaalcha sabni keessaa burqee dhugaa, ol aantummaa seerafi walumaa galatti ilaalcha uumaa waaqatii qabuun wal fakkaata.Ergaa qulqulloomina amantii takkaatti, ilaalcha saba keessa burqee murteessaadha.

Aadaa sirna Gadaa qulqulluufi ol aantummaa seeraa kana keessatti kabajamu hawaasa dhugaafi walqixxummaadhaan bulu keessa burquun amantii waaqeffannaa, qulqulloominaafi wal qixxummaan kan keessatti calaqqisan akka taatu gargaaree jira. Kanarraa ka'uun akka amantii waaqeffannaatitti ilmi namaa huduu, dirree irratti uumamee martuufi Ayyaanni nama kamituu waaqa fuulduratt qixa ta'ee akka ilaalamu amanama. Maqaa sab biraatiin waamamuun afaan saba biraatiin kadhatuun of ta'uu dhabuu argisiisa.Nmni amantii waaqeffaannaa hordofu kamuu ayyaana duudhaafi dirree kan irra jiraatu qofa akka kadhatu ta'a.Walumaa galatti aadaan amantii malee, amantiin aadaa malee gargar bahee jiraachuu hin danda'u.

4.2.1.1. Amantaa Ofii Leellisuu

Amantaan akka aadaafi ilaalcha saba keessaa burqeetti calaqqisuu burquunsaa kan nama mamsiisu miti. Waa'ee Amantaa tokkoo yoo dubbannuu aadaanifi ilaalchi saba amantaan sun keessaa baheetiin addaan baafamee ilaalamuu hin qabu. Amantaan haala jiruufi jireenya saba tokkoo faana kan wal qabatedha. Akka biyya keenyaatti amantaalee gosa hedduutu jiru. Isaanis, deemsafi akkataa itti waaqeffaa isaanii gaggeeffatan ni qabaatu. Amantaan hunduu kaayyoonsaa waaqa yookaani uumaa isa dhuume waaqessuufi ol qabachuudha. Kan rakkate itti himachuufi, yoo gammade galata gashuufi hooqabaa

laachhfiidha. Walumaa galatti amantii karaa itti waaqaa dhufii galateeffataniifi uumaa ufii ittiin walii galanidha. Amantiin waaqa tokkotti amanuudhaan kan garaagarummaa hin qabne ta'uun beekamaadha. Kan adda isaan godhu amantiiwwan ayyana mataa isaatiin kan hordofan ta'uusaati. Kan addaan isaan baasuus waaqa adda addaa qabaachuu isaanii osoo hin ta'iin ayyaana adda addaa qabachuu isaatiin.

Dubbataa	Haasa'aa
<i>Bta:1</i>	<i>Amantii hundarraa amantii pirootestaantiitu caala jedhe</i>
<i>Bta:2</i>	<i>Amantaa Waaqeffataatu caalaa.</i>
<i>Bat:3</i>	<i>Oromoon amantaa waaqeffataa qaba.</i>
<i>Bta:4.</i>	<i>Maaliif waaqeffataa ta'uu qabnaa?</i>

Akka ragaa kana irraa agarrutti, haaluma wal fakkaatuun gaafa guyyaa 5/7/2009 daawwaannaa daree kudhannaffaa “B” haaluma wal fakkaatuun wayitii tokkofaarratti deemsiseen, haasaa wal quunnamtii daree barumsa kan yeroo qaaccessinu. Barataanni araman olii kun waa'ee amantaa amantaa mataasaaniirraatti kan wal falmani yommuu ta'u, barataa tokkoffaan amantaa pirootestaantiitu caala yoo jedhu sababiisaa akka kana gadiitti ibsateera.

Amantaan kun akkuma beekamu yeroo amma kana akka biyya lafaatti kan ba'balachaa jiruufi namoota yookiin duukaa buutota hedduu kan of jalatti qabuudha. Akkasumas, miinii miidiyaa adda addaatiin kan darbaa jiru yommuu ta'u, namoota adda addaafi fayyina qabatamaafi tajaajila foonii kan ta'u labsuufi qabatamaatiin karaa miinii miidiyaa adda adda kan darbaa jirudha. Akkasumas, fayyina lubbuurra darbee fayyina fooniifillee bu'aa addaa waliin jireenya hawwaasummaa adda adda kan tajaajilu yommuu ta'ufi namootaa qabeenyaan harka qullaa ta'aniifi namoota umuriidhaan deeman bakka jireenyaa laachuufi maallaqa gargaarsaan kan laachaa jiranidha.

Akka raga kanarraa agarrutti, gaafa guyyaa 8/7/2009 daawwaanaa kutaa kudhanaffaa “E” wayitii lammaffaarratti deemsiseen, hima lammaffaa Barataa lammaffaan immoo deeggaraa amantaa waaqeffannaa yommuu ta'u, innis amantaa waaqeffanna kan deeggaru dha. Amantaan kun Oromoon kan waaqeffatu yommuu ta'u haala itti waaqeffatamuufi akkataa itti waaqeeffatu qaba.

Oromoon dur uumaasaa waaqeffataa.Uuumaa hundaa kan ta'e immoo waaqadha. Waaqinni immoo uumaa waan hundaati. Isawaan hundaa kan uumeetti amana. Oromoon jiidhaa jaallata. Jechuun, malkaa, tulluu, muka guddaafi kan kana fakkaatutti jala taa'ee kan waaqa isaa waaqeffatuufi waaqayyoosaa garaa qullqulluutiin kan kadhatudha.Sababni kana filateefii malkaan jiidhaadha hin gogu ganna boona jiinimoo jiruufi jireenya oromoo keessatti bakka guddaa qaba.

Tulluun immoo uumama waaqaatiin waaqatu uume.Tulluurraa dhaabbatanii bakka garaagaraa arguu danda'u ol ka'aadha waan ta'eefidha.Oromoonis irreecha mataasaa qaba.Irreecha jechuun,marga,coqorsafi ilillii jiituu ittiin irreeffatan mallattoo bakka nagaa, Ayyaantummaafi araaraa maraatu dhiyyaatudha.Sabni waaqeffataa, malkaa, tulluufi nama jidduuttis araara buusuudhaaf irreecha harkatti qabatanii dhiyaachuun beekamaadha.Irreechi mallattoo araaraa kan dhiifama gaafachuu,walumaa galatti, hawwii nageenyaf qaban kan ittiin ibsatan jechuunis ni danda'aama.

Oromoon waanta safuu ta'edubbatamuu hin qabne tokko dubbachuu yoo dirqame, marga kutee dhiifama gaafachuun dubbata. Malkaafi tulluutti irreecha qabatee deemuun isaa, waaqaafi ayyaana dirree isaa araarfachuufi akka ta'e hubatamuu qaba.Walumaa galatti kabaja wanta tokko qabufi nagaa isa waliin qabu ibsachuudhaafi irreechaan itti dhiyyaachuu qaba.

Abbaafi haadha intala irraa fuudhan irreechaan harka fuudhuudhaan araarfatu. Marga jiidhaan /irreechi/waaqeffataa biratti waanta kabajamaafi mallattoo nagaa maaliif akka ta'e fudhatameef hubachuun nama hin rakkisu.Saayinsiinillee “Green plants are asources of food”, biqiltuun magariifni burqaa nyaataati, jedheen ni ibsa. Oormoon waan jiruu isaa looniifi nyaata loonii irraa argaman kanneen aannanii, dhadhaa, fooniifi kan kana fakkaatan argachuudhaafi barbaachisaan dura marga ta'uusaa waaqeffataan kan hubate saayinsii duradha.Margis badhaadhina waaqni jireenya ilma namaatiif uumee ta'uu beekuudhaan kabaja yoo kenneef namatti waanta fakkaataafi bu'uura wanta qabu ta'uusaa nu hubachiisa. Kabaja guddaan irreecha, kennuun badhaadhina.

Waaqni ilma namaatti kennee keessaa margi tokkofi dursaa kan qabu ta'uusaa agarsiisa.”Waaqa nu uumeefi amanaa uumamaan waaqa kadhanna”jechi jedhus

waaqeffattoota biratti jecha bu'uura ta'ee fudhatamuun isaatiis kanuma ibsa. Marga dhiyaana sawwanii ta'eef, burqaa aannaniifi dhadhaa ta'e caalaa wanta waaqni ilmaan namaatiifi kenne ni jira jechuun hin dandaa'amu. Kanaafi waaqeffataan marga mallattoo araaraa godhee fudhachuun isaa waanta bu'uura dhugaa qabu ta'uu hubachuun nama hin dhibu. Eegaa irreechi badhaadhina waaqni ilmaan namaatiifi kenne keessaa dura ta'uu erga hubannee mallattoo nagaa ta'ee, araaraafi kan qabatamee dhiyyaatu ta'uu isaa fudhatama waan qabu ta'uu ifa ta'ee mul'ata.

Bu'uurri amantii kiristaanaa kan ta'e Museen dursee amantii waaqeffannaa warra kuush kan sulula laga Abbayi keessa jiraatan irraa fudhachuudhaan gara biyya Isiraa'eliittiin gala akka dagaagse ni beekama. Sabni sulula Abbayyii jiraataa ture /kuush/saba addunyaa kamiyyuu dursee saayinsiidhaan, falaasamaanfi qaroomina adda addaatiin dursa qabu ta'uusaa seenaa raga baatee jirti. Saba addunyaa kamiyyuu dursee sirna waaqa tokkotti amanuufi ayyaana dirree akkasumas kan duudhaa isaatiin wal qabatee, kan of isa taasise, amantaa waaqeffannaa kan qabu ta'uu isaatis seenaan ni mirkaneessa.

Amantaa Ortodoksii yoo fudhannee ilaalle hawaasa keessatti akka miidhaa qabu nu hubachiisa. Fakkeenyaafi meeshaalee aadaa kanneen akka qomee, meeshaa mana keessaatti kanneen akka bidiruu, uffannaa addaa ummanni Oromoo akka uffatee aadaa isaa hin ibsanee godhamaa tureera. Uffanna qomee uffachuun mallattoo seexanaati jechuudhaan uummanni baasee akka gubu gochaa turame. Akkasumas meeshaalee mana keessaa kan uummata Oromoo biratti safuufi kabaja qabu akka baduufi barbadaayu taasifamaa ture. Meeshaaleen aadaa sanaa badan jechuun afaan aadaa sanaa badan jechuudha.

Kuni immoo olaantummaa afaana tokko afaan biraarratti qabu argisiisa. Aadaa saba tokko keessaammoo mogaasni meshaafi bakkafi laatame bade jechuun jechi maqaa kan sanaaf laatame bade jechuudha. Jechi sun bade jechuun afaan sana irratti dhiibaan geesisame jechuudha. Kun immoo yeroo dheeraa booddee sammuu hawaasa sana keessaafi jechoota hawaasa sana keessaa akka badu ni taasisa

Akkuma raga kanarraa agarrutti gaafa guyyaa 22/7/2009 daawwannaa kutaa kudhanaffaa “E” wayitii araffaarratti gaggeesseen, Oromoon duri kaasee sirna waaqeffataatiin

amanaa akka ture beekamaadha. Sirna waaqeffanna keessamoo sirni gadaa jira. Waaqeffannaan immoo odaa jalatti kabajama. Odaan immoo malattoo nagaa, gaaddisaa, jiidhinsaa ibsa. Oromoon durii kaasee rakkoo tokko malee akka inni darbaa dabarsaa wal bushaa dhufefi, sirna diimokiraatawaa ta'een akka uummata isaa bushaa ture nu hubachiisa. Kunis isa yeroo ammaa biyyoonni guddatan kanneen akka Amerikaa ittiin wal bushaa jiran faana wal fakkaata.

Akka barreeffama kanaatti biyyi Amerikaa jedhamtu kunuu deemsa isaa Gadaa irraa akka fudhatteuu dhimma itti bahaa jirtu nama shakkisiisa. Maaliif yoo jedhame, Oromoo sirni Gadaa kan inni buluu eegalee naannoo jaarraa kudha sadiif arfafa keessattidha. Kana immoo otoo bara isaaf marsaa Gadaa walitti baa'isnee tilmaamuun nama hin rakkisu. Walumaa galatti sabni Oromoo bara duriitii kaasee amma yeroo ammaa kanaatti otoo rakkoo tokko hin uumiin aangoo walii dabarsaa dhufuunsaa, sabni Oromoo ammam saba gudda akkat ta'eefi beekumsa guddaa akka qabu nu hubachiisa.

Kinillee gara fuulduraatti irra caalaa cimatee akka itti fufuufi addunyaarratti biyyoota kaaniif fakkeenya akka ta'u irratti hojjetamuu qaba. Akkasumas, sirrin gadaa kun yeroo ammaarree biyya keenyaafi biyyoota biroofillee akka addunyaatii fakkeenya gaarii ta'uu qaba. Kun otoo ta'ee jiruuti bulchiinsiif imaammanni haaraan gidduu galuudhaan sirna Gadaa uummanni Oromoo waggaa kumaatama meeqaaf itti bulaa ture gidduu galuudhaan seera duraan jiru irraa kaachisuufi dhamadhamaa jira.

Waanta goonu tokko maaliif akka goonufi waanta taanu tokkos maaliif akka taanu beekuun dirqama ta'uu qaba. Kana beekuu dhabuun wanta deemnu sanaaf murannoofi ejjennoo cimaa akka hin qabaanne nu taasisa. Sabnu adduyaa kan kolonii jala ture baa'inaan yeroo ammaa bilisa bahee mirga abbaa biyyummaa gonfachuun ni beekama. Saba Afirikaa kolonii jalatti galchuudhaaf amantiin gahee guddaa akka qabu kan dagatamu miti. Miisiyoonni dursanii gara Afirikaa dhufan saba kana bittaa kolonitii mijeessuudhaaaf akka ta'e mamii hin qabu. Kana gochuudhaaf human ayyaantummaa dhabsiisuun dirqama ture. Namni tokko guutuu ta'ee kan argamu ayyaantummaafi qaaman cimee yoo argamedha.

Ayyaanni dirreefi duudhaa ofii kan garee ta'ee nama cinaa dhaabbatee diina ofii nama waliin falman ta'uun beekuu qabna. Misiyoonni human ayyaantummaa kan sabni

Afiirika sirna koolonii ittiin falmuu danda’u dhabsiisuuf dirqama fudhatee akka dhufe hubanna. Kunis, tooftaa “waaqa tokkicha malee wanta biraa kadhachuu hin qabdan”jedhuun itti dhufan. Ayyaana isaatiifi maqaa “Seexana”jedhamu kenname. Hireen saba Oromoo mudates kanuma ture.Sabni Oromoo qaroominaafigootummaa akkasumas ayyaantummaa sirna Gadaatiifi Amantii waaqeffannaa jalatti qabu dhabsiisuunis kanumaaf barbaachisaa ta’e.

Akka raga kanarraa agarrutti gaafa guyyaa 11/7/2009 daawwaanaa daree kutaa kudhanafaa “B” wayitii tokkoffaarrattu gaggeesseen, gaaffii kana yeroo qaaccessinu, Ayyaantummaan waaqarraa nuu kenname qabannee itti fayyadamuu dandahuun bu’aa ilma namaatii qabu hubachiisuurratti hundaa’a. Barbaachisummaa of ta’uu keessa gara Amantiitiin Ayyaana duudhaafi dirree keenya kan waaqarraa nu kennamee qabannee argamuun gaaffii duraati. Bakka kuni hin ta’iiniitti waaqeffata ofiin jedhuun gatii akka hin qabne hubatamuu qaba.Ayyaanni human waaqni uumama isaa mararfatu kennee kan waaqni wal isa qunnamsiisu, wanta badarraa kan isa baraarufi badhaadhinas isaa kennu human bakka bu’aa hin qabne ta’uu beekuu qaba.Waaqeffataa yoo taanu hirreen.

4.2.1.2. Amantiifi Barnoota

Haala baruufi barsiisuu keessatti barataafi barsiinaan yeroo hedduu irra deddeebiyamee walitti ni bu’ama. Isaan keessaa sababoota hedduutu jira. Akkan daawwaanna daree kana gaggeeggeessetti sababa isaan walitti bu’an keessaa tokko amantii akka ta’e hubadheen jira. Kunillee amma maatii barataa bira gahutti kan deemsifame yommuu ta’u, barattoonirree daree keessatti amma wal qooduutti gaahaniiru. Dubbiin karaa amantaa ka’e yaada yaraa baatee akka deemu dagachuun dhiisuun barbaachisaadha.Yoo dandaa’ameefi yaada akkasii irraa fagaachuu ta’uu baannaan qaama dhimmisaa ilaallatuttu dabarsuu gaarii akka ta’e hubachuun barbaachisaadha.

Dubbataa	Haasaa
Bta:1.	<i>“boor taabota baha waan ta’eefi nan deema eeyyama naa laadha”jedhee</i>
Bta:2	<i>lakki boor qormaanni jira waan ta’eefi sii laachuu hin danda’u”jedhe”</i>
Bsa:3	<i>“mataakeraa alladhuu kana fuudhi”</i>
Bta:4	<i>“amanttiikoo waan ta’eefi maaliifan fuudha hin fuudhu”</i>
Bsa:5	<i>“bilbilakee immoo maaliif hin cuftuu? Bilbilli barataamoo faarfannaa faarfachaa jira.”</i>

Akka raga kanarraa agarruutti gaafa guyyaa 20/07/2009 daawwannaa daree kutaa kudhanaffaa “E” keessatti deemsiseen, Qaaccessa yaada walitti bu’insa barataafi barsiisaa kan yoo ilaallu barataan barsiisaa maqaa isa waamurraa eeyyama fudhatee bakka biraa deemuu barbaadee ture. Haata’u malee barsiisaan sun immoo amantaa biraa waan hordofuufi eeyyamuufi hin barbaanne. Innis qabata godhatee akka booramtiisaa qormaata laachuu barbaadeera. Barataanis xiiqii qabatee otoo eeyyama hin fudhatiin bakka jedhe sana deemeera.

Barsiisaan ammasitti qormaata harka kudha keessaa qoree eegeera. Barataanis yeroo achii deebiyyu barsiisaasaa gaafate jennaan otuu eeyyama siin laatiin hafteettaa otuu qormaanni jira siin jedhuu duddee deemtee kanaafuu waan tokkollee sii gochuu hin danda’u jedhee deebiseefi. Barsiisaan sunis barataa sanaafi harka kudhan keessaa duwwaa laateefi. Barataan sunis haala isaatti artee afaan keessa wal darbani. Walumaa galatti amantiin kan dhuunfaati. Namni hunduu otoo amanttii namaatti hin bu’iin xiiqii otoo wal hin qabatiin wal kabajanii waliin jiraatan gaariidha.

Yeroo hedduu rakkin karra amantii dhufumoo baayee rakkisaafi dafee kan gadi hin galle ta’uusaa hubachuun barbaachidha. Otoo amma barsiisaan kun xiiqii qabachuu dhiisee akka amantii isaatti ilaalee eeyyama laateeraafi ta’e dhimaa walitti isaan busuuree hin qabu.

Akkuma raga kanarraa agarruutti gaafa guyyaa 05/08/2009 daree barattootaa kutaa kudhanaffaa “B”wayitii arfaffaattii daawwii gaggeeffameen, barataafi barsiisaa gidduutti kan wal “mataakeraa allaadduu kana fuudhi” jennaan barataan “amanttiikoo waan ta’eefi maaliifan fuudha hin fuudhu” jedhe dide.

Qaacceesaa haasaa kana keessatti barataan amantaa ortoodoksii hordofu tokko yeroo ayyaana faasigaa jala gahuu akka amantaa ortoodoksiitii allaadduu mataasaatti maratee gara mana barumsaa dhufe jennaan, barsiisaan kutaa keessatti argee mataa keerra fuudhi jennaan hin fudhu maafan fuudha amanttiikooti jechuudhaan dide. Barsiisaanis, amma barataan kun mataasaarraa allaadduu kan fuudhutti daree sana galee hin barsiisu jechuudhaan deemee hogganaa mana barumsaa sanaatii hima.

Hogganaan mana barumsaa daree sana deenee barataa sanaan of irraa fuudhuu jennaan dinaan dareetii baasanii gara mana isaatti ariyani. Mucaanis galee mattisaa fidhatee haala ta'e hundaa abbaasaatti hime. Abbaansaas mirga amantii mucaakoo dhiibdaniituu jechuudhaan mana barumsa keessatti jeequmsa kaasuu barbaade. Sanaan booddee abbasaa seera jiru hubachiisanii barsiisonniifi hogganoonni mana barumsaa. Walumaa galatti amanttiin bakkaafi seera mataasaa qaba. Manni barumsaamoo amantti kamirrayyuu bilsa akka ta'e seerri mootumaa ni ka'aa. Barattoonni mirgaafi dirqama isaanii baranii otoo deeman barbaachisaa akka ta'e hubachuun nama hin rakkisu

4.2.1.3. Siyyaasaafi Amantii

Siyyaasaafi amantii wak biraa adda bahanii hin beekani. Bakka amantiin jiru siyyaasni jira, bakka siyyaasni jiru immoo amantiin jira. Fakkeenyaafi bara Xaaliyaaniini biyya keenya weeraruuf kaate dhiibbaa guddaa gochaa kan ture amantiidha. Akkasumas mootummaan nafxanyaa yeroo uummata Oromoo weerare jalqaba kan itti fayyadame amantaa biyyitti keessa labsuunidha. Kun immoo uummanni waa'ee maalummaasaanii dhiisanii waa'ee amantaa akka yaadaniifi humnaafi dhiibbaa dalagaatiin itti deemame. Yeroo sanaatii kaasee uummanni Oromoo maqaa isaa gara afaan halagaatti geeddaratee. Maqaa duwwaa otoo hin taane amantaasaa gara amantaa biraatti jijjiirrate. Kun eegaa kan mul'isu amantiifi siyyaasni ammam akka waliin deemaniifi inni tokko isa tokkof deeggarsa akka godhu kan hubachiisudha.

Dubbataa	Haasa'aa
Bat:1.	Siyyaasaafi amantii wal dorgomsiistaa?

Akka raga kanarraa agarrutti gaafaa guyyaa 12/07/2009 kutaa kudhanaffaa “B” keessatti wayitii tokkofaarratti daawwannaa daree barattootaa gaggeesseen, seera mootummaa diimookiratawaatti ta'eetti fudhatama argatee kan jiru,” Mootummaan /siyaasni/amanttii keessa hin galu, amantiinis mootummaa/ siyyaasa/keessa hin galu” kan jedhu ta'uunsaa beekamaadha. Haala qabatamaa lafa irratti mula'achaa jiruun garuu siysssni /mootummaa/amantiidhaan gargar bahaanii ni jiraatu jechuun nama dhiba. Bulchiinsa mootummaa Haayile Sillaasee keessatti amantiin Ortodoksii amantii mootummaa ta'ee iddoo addaa akka kennamefi galii biyyittii keessaas harka sdaii keessaa tokko akka fudhatu ni beekama.

Mootiin moowus hoggannaa amantichaa Phaaphaasii/kan mudamu ta'uun ni beekama. Oromootni hedduun ajaja mootumaatiin amantii Ortoodoksii akka fudhatan dirqamaa turan. Biyyoonni Arabaas seera amantii Isilaamaa /Shariyyaadhan/ kan bulan yoo ta'e malees amantiin Isilaamaa garummaadhaan akka dhaabbatu ni beekama. Sirna Dargii keessaatti amantiin kamuu barbaachisaa akka hin taanetti fudhatamaa ture. Miseensonni mootummaa biyya bulchaa miseensa amantii kamiyyuu ta'uu akka hin dandeenye dhowwamuunsanii beekamaadha. Haata'u malee, gara dhumaa qabsoon warra isaan falmanii cimaa dhufnaan, Dargiin Qeesotafi Sheekota waltajjiitti baasee akka garee isaan falman kana maqaa amantii isaaniitiin balaaleffatan goochuufi dirqame ture. Kunis Dargiin amantii dura balaaleffataa ture itti fayyadamuun akka yaale nu hubachiisa.

Mootumaan amma kunis, mootummaan amantii, amantiinis dhimma mootummaa keessa akka hin galle heera biyyitti keessatti kaa'uun ni beekama. Haata'u malee, hoggantoota amantii qabaatee itti fayyadamaa akka jiru waanta dhokataa ta'ee miti. Hoggansa amantii ortoodoksiifi kan Isilaamaa deeggartoota isaa qabachiisuudhaan falmii cimaan godhameen wareegamni lubbuu hedduu ta'uunis ni beekama. Falmii cimaa booda Amantiiwaan kuniin deeggartoota mootumaatiin dhuunfatamuu akka dandaa'ani hin dagatamu. Sana booda Amaniitiwaan kun miseensota isaanii kaayyoo mootummaa cinaa akka dhaabbatan kakaasuufi gorsuu akka jalqaban ni argama.

Hoggantoonni Amantii sagantaa mootumma sirriifi kan uummanni cinaa dhaabbachuu qabau ta'uu lallaba akka jiranis ifatti mula'ata. Sirna Abbaa Gadaa kan Oromoo keessattis gadaafi waaqeffannaan adda bahani hin beekan. Hayyuu /Abbaa Gadaa/qaalluu waaqeffannaatiin kan muudamu ta'uunsaa kanuma mirkaneessa. Bulchaan sirna Gadaa hooda/safuu/waaqeffannaa eeggatee qulqulloominaan bulchuu isaatiif qoonni amantii waaqeffannaa qabu ol aanaa ta'uu hubachuun nama hin rakkisu.

Sadarkaa adduyaattis wal falmiin cimaan adduyaa iddoo lamatti qoodee jiru bu'uurri isaa amantii akka ta'e argaa jira. Ilaalchifi garaagarummaan ilma namaan amantiirraa kan burqu waan ta'eef amantiin ilaacha siyyaasaa keessatti calaqqisiisuun waan hafu miti.” Amantiin siyyaasa keessa, siyaasnis amantii keessa hin galu” jechuun isaan mootummoota lixa kan dimokiraasidhaan fagaatan jedhanrraa burqe ta'uun ni beekama. Kunis ilmi namaa amantaa fedhe hordofuufi mirga qabaachuu ibsa. Mootummaanis mirga

amantummaa lammii kamituu kabajuufi amantii kamiifuu loogii gochuu akka hin qabne kan ibsu ta'a.

4.2.3. Jechoota Siyyaasarratti Xiyyeeffatani

Siyyaasan uummata keessatti haala garaa garaatiin ilaalama. Akka seera mootummaa biyya keenyaatti siyyaasa kan jedhamu karaa adda addaatiin ibsama. Kunis, akka yaada walii galaatti namni yookiin hawaasni tokko faallaa mootummaa tokkoo hojjetee argame yookiin yaadee argame siyyaasa jedhamee yaadama. Fakkenyaafi mootummaan sun waa'ee misoomaa barsiisa yoo ta'e, qaamni biraan immoo faallaa misooma hojjetamu sanaa hojjetee yoo argamee siyyaasa jedhama. Walumaa galatti siyyaasni mootummaa bushaa jiru tokkoon alaan yookiin immoo beekamtii mootummaa kanaatiin alatti waa'ee seeraafi heera mootimichaa kan faallessamu hojetamee kan argameefi dambii yookiin bultii biyya sanaan ala kan yaadamee, kan dhokate, kan barreeffame, walii galatti siyyaasa jedhamee yaadama.

Dubbataa	Hasa'aa
Bta:1	<i>Afaan Oromoo maaliif akka afaanota warra kaanii hin guddannee?</i>
Bta:2.	<i>Afaan Oromoo irratti eenyuufaatu dhiibbaa godhaa tureerra?</i>
Bta:3	<i>Afaan Oromoo afaanota kaaniin gadhidhamoo maaf afaan feederaalaa hin taane?</i>

Akka raga kanarraa agarruuttii gaafa guyyaa 15/07/2009 kutaa kudhanaffaa "E" wayitii arfaffaarratti daawwannaa gaggeesseen, barataan gaafate ilaalchisee yommuu qaaccessinu immoo, Afaan Oromoo akka afaanota warra kaanii kan inni guddachuu dadhabeefii sababoota mataasaa ni qaba. Isaanis sababa siyyaasaa, hakuuccaafi kana kana fakkaatanidha. Sababa siyyaasaa yeroo jennuu, bara durii kaasee Oromoo aadaa, afaansaa, duudhaafi safuu mataasaa qaba. Haata'u malee, safuufi duudhaa qabu sanaatii ittiin of bulchuu hin dandeenye sababa siyyaasaatiin. Abban hirree mootummoon darban afaan Oromoo akka hin dubbatamne, akka ittiin hin baratamne/afaab barnootaa/akka hin taaneefi aadaa isaa afaansaatiin akka hin ibsanee godhamaa ture. Kunis, kan hakuuccame naannoo jaarraa tokkofi isaaoliinidha.

Yeroo sanatti biyyi tokko, afaan tokko, amantaan tokko kan jedhamu ture. Egaa kana irraa ka'uun afaan kun akka hin giddaniifi akka hin dubbatame irratti murtaa'e jechuudha.

Asirratti waantti hubachuu dandeenyu afaan tokko jaarraa tokkoo oliifi akka hin dubbatamne orkamee afaanota warra kan qixxachuu danda'amaa jennee yoo of gaafanne deebisuuf nama hin rakkisu. Sababiinsaas jaarraa tokko mitii waggaa lama sadiifi afaan tokko afan biraatiin dursee yoo argame guddinni isaas ammasuma wal gata jechuudha.

Walumaa galatti afaan Oromoo akka afaanota warra kaanii maaliif hin guddannee jenneef, sababiinsaa mootummoota darbaniin hakuuca guddafi miidhaa kan hin jedhamnetu irra gahaa waan tureefi guddachuufi afaanota warra kaan qixxaachuu hin dandeenye. Yeroo ammaa kana immoo guddina ariifachiisaafi guddina kan hin jedhamne argisiisaa jira jechuun nama hin rakkisu. Haata'u malee ammayyuu karaalee adda addaa qaawwileen waan jiraniif isaan sunis cufamnaa Afaan Oromoo afaanota adduynaa dubbataman keessaa isaan hangafumaatiin dubbataman keessatti ni ramadama jedhamee tilmaamama.

Akkuma raga kanarraa agarruutti gaafa guyyaa 15/07/2009 kutuma kana keessatti jechuun kutaa kudhanaffaa “E” wayituma arfaffaa kana keessaatti daawwannaa gaggeesseen, barataan lammaffaa kun gaafate Afaan Oromoo irratti ennyfaatu dhiibaa gochaa tureera? Kan jedhu yommuu ta'u kunis, baroota dheeraadhaaf afaan Oromoo hakuucaafi dhiibbaa kana hin jedhamnetu irra gahaa tureera. Kanneen keessaa afaan sanaatiin akka hin dubbatamne, akka hin barsiifamne godhamaa tureera.

Akkasumalee raadiyootti yoo darebe/dubbatame/ raadoo ni cabsa amma jedhanitti hakuuccaafi dhiibaa hammataa irra gahaa tureera. Kanas kan gochaa turani mootummoota abba hirree turan kan yeroo sana bushaa turanidha. Sanaarra darbee maqaan Oromootaarree afaan Oromoo irraa gara afaan biraatti akka jijjiiramafi jijjiirraata turan ni beekama. Akkasumas lafa fi maqaa biyya Oromoo iddoo adda addatti gara afaan biraatti akka jijjiirama turan qabatamaan beekamaadha. Kanarraa ka'uun, Oromoon akka inni ofitt qaana'u, aadaasaa jibbu, akka amantiisaa jibbuufi maqaa biraa saba guddaa kanaafi jecha hin taane moggaasandha. Walumaa galatti, dhiibbaan Saba Oromoorra gahaa turefi ammayyuu irra gahaa jiru kan jechuun ulfaataadha.

Akka raga kanarraa agarrutti gaafa guyyaa 15/07/2009 kutuma kana keessatti jechuun kutaa kudhanaffaa “E”gaafa Wiixataa wayittii arfaffaarratti daawwanna gaggeesse

ibsutti, Afaan Oromoo afaan federaalaa akka hin taaneefi akkuma gaaffii gaaraarraa ka'een sababoota dhiibbaa adda addaatiin ta'uu hin dandeenye. Kunis, sababa mataasaa ni qaba. Namoota afaan kana faallessan biratti afaan Oromoo ammayyuu akka afaan boodatti hafaatti ilaalaa jiru. Kunis, kan yaadameefi afaan sanaan barreeffamoonni addaddaa barreeffamee ta'ee akka hin jirreetti fudhatamaa kan jirudha. Sababa isaan kan biraa dhiyyeessani immoo tuffii keessa isaanii keessa jiru kan yeroo darbee sana faana wal qabsiisu. Kun immoo ammallee ilaalchi afaan kanaaf qaban sammuu isaanii keessaa akka hin badne nama hubachiisa. Afaan kun yoo guddate afaanota warra kaan irratti dhiibbaa guddaa geessisa jedhaniis ni yaadama. Akka beektonni adda addaa ibsanitti Afaan Oromoo yeroo gabaabaa keessatti barreeffamaafi tajaajiloota garaagaraaf haa ooluyyuu malee deemsii amma irra jiru abdii qabeessaafi gammachiisaa akka ta'e eeraniiru. Kunis, afaanota yeroo hedduu yookiin bara dheeraa tajaajila turani bira darbee akka guddachaa jiru yaada isaanii lafa kaayaniiru.

Kun immoo afaan sun akka fudhatama hin argane taasiseera. Akkasumas bakka bu'oonni uummata sanaa guddina afaan sanaatiif dhimaa waan hin qabneefidha. Kunis qabsoofi ija jabina cimaa kan gaafatu yommuu ta'u kanamoo itti bu'ee namni mormu yookiin dhugaa jiru hubachiisu hin jiru. Namoonni waan akkasiif qabsaayaa turanis galanni isaanii reebicha, mana hidhaatii, biyya dhalatan keessaa ariyyuu, kan hafan immoo ajjeechaa akka ta'e ni beekama. Kun kanumaan otoo jiruu, bakka waaqeffannaa adda addaattillee uummata afaan san dubbatu doorsisuufi kan kana fakkaatu irratti waan raawwachaa jiruufi afaan sun qixa afaanota warra kaannii guddachuu hin dandeenye.

4.2.4. Jechoota Sanyii/Sanyummaa/Agarsiisuuf Xiyyeeffatani

Sanyummaan jechuun hawwaasni tokko qomaan, afaanii/loqodaan/ lagan beekumsaan, walitti dhufeenaan, bifaan wal qooda taanaan kun sanyummaa jedhama. Sanyummaan wal qooduun biyya tokkoofis gaarummaa akka hin qabaanne beekamaadha. Sayummaan yeroo wal qoodamu lubbuu namoota hedduutu galaafatama, Keesumaayyuu sanyummaan karaa amantaa dhufu hedduu sodaachisaafi kan lubbuu namoota hedduu lafarraa balleessudha. Fakkeenyaafi biyyoota alaa keessatti kanneen akka Liibiyaa namoota amantaansaani Kiristaana yookiin Pirotesaantii ta'an yeroo isaan gocha gaddisiisaafi

sukkanneesaa godhan ni beekam.Kunis ka'umsi isaa sanyummaa irraa akka ta'e beekamaadha.

Dubbataa Haasaa

Bat:1. *Ani sanyiinkoo Oromoodha malee Aabashaa mitii*

Bta:2. *Oromoon habashaa ta'uu hin danda'u.*

Bat:3. *.Maqaa qomookoo sitti himuu abbakoorraa ka'ee amma dhumaatti?*

Akkuma raga kanarraa agarruutti gaafa guyyaa 19/08/2009 kutaa kudhanaffaa “B” keessatti wayitii arfaaffaa daawwannaa gaggeesseen, waliin dubbii kana oliitti Oromoon akka habashaa hin taane kan mul'isu yommuu ta'u, kunis, habashaa jechuun aadaatiins, afaaniis, duudhaatiin, amantitiinis, hidda sanyii dhalootaanis ta'eafaan tokko akka hin taane seenaalee adda adda ni ibsu. Oromoon kan waaqa tokkichaatti amanuu, kan sirna gadaatiin of bulchaa ture, hidhi dhaloota isaa kan Kuush irraa dhufe, afaan isaa afaan kuush irraa kan dhufee, uumaasaa tokko qofaatti kan amanaa turedha.

Oromoonimoo waaqa gurraacha garaa garbaa, tokkicha maqaa dhibbaa, leemmoo garaa taliilaa, utubaa malee dhaabbatuu, dhisaa malee diriirte, yaa'ii malee waa murte, waraana malee loltee araara malee toltee jechuudhaan Oromoon waaqeffatan waaqa faarsa. Waaqeffataa waaqnuu mataa isaatiin seera isaa kabajee /dhugaadhaan/akka jiratu amanudha. Kanaaf habashafoi Oromoon karaa hundaanuu wal hin argatu. Garuu namoonni hedduun abashaan akka Oromoo faana walitti dhufeenya qabuutti tilmaamu. Yaanni kun immo dogoggoraafi yaada sirrii akka hin tanee hubachuun barbaachisaa akka ta'ee baruu qabna.

Akka raga kanarraa agarrutti gaafa guyyaa 19/08/2009 kana haaluma wal fakkaatuun guyyuma kanaf wayitii kana keessatti daree daawwannaa gaggeesseen, Yeroo yaada barataa kanaa yeroo qaaccessinu immoo hiddi dhaloota Oromoo habashaa akka hin taanetti yaada isaa kan ibsatuudha. Kunis yaada isa gararraa faana kan wal qabatedha. Kun immo habashaan amanti isaa ortoodoksii yommuu ta'u kun immoo taabota gosa afurtamii afur ta'utti amanudha. Habashaanis kan dhufe hidha dhaloota isaa seematik irraa akka ta'edha. Afaan inni dubbatus afaan gosa seematiki ta'edha. Kunis, afaan tokko, amantiin tokko, biyyi tokko kan jedhudha. Sabni kuushitikiifi seematiki immoo gosaan ta'e, loqodaanis ta'e aadaafi duudhaatiin tokko miti. Sabni kana hundumaan adda ta'e

immoo tokko ta'uu hin danda'u. Kanaafi habashaafi Oromoon karauma tokkolee wal hin argatu.

Akka raga kanarraa agarruutti gaafa guyyaa 26/08/2009 daawwannaa daree kutaa kudhanaffaa “B”wayitii tokkoffaarraatti gaggeesseen, Egaa akkuma hubachuu dandeenyeef barattaan tokko maalummaasaa beekuurra darbee owwaa inni qomoosaa ibsu ni argina. Haasaa Wal Quunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu kana irraa yeroo qaaccessinu, barataan tokko of ibsu irra darbee lammii isaaf qomoo isaa akka hubatuufi (firaaf fi lammii isaa akka baruufidha).Yeroo ammaa kana barattoonni hedduun maqaa abbaa isaatii hanga akaakayyuu isaatti irraa kan hafe hin beekani.Kun immoo rakkoo mataa isaa akka inni qabu ni beekama.

Namni tokko seena akaakayyuu, akaakilee, abaabayyuufi isaa hin beeku taanaan, of hin beeku jechaadha. Of hin beeku taanaan seenaa hin beeku jechuudha. Seenaa hin beeku taanan lammii isaaf hiika hin qabu jechuudha.Yeroo ijoolleen kun waliin daree keessatti waliin haasayan, isaan gaafadheen ture eessaa akka fidaniifi eenyuu akka isaan barsiise. Barataa Kennatiin yeroo isa gaafadhu akaakayyuun isaa akka isa barsiise natti himeera. Akkasumas Eebbiseedhaan yeroon ishee gaafadhe kan ishee qo'achiise abbaashiif obboleessashee isa hangafa akka ta'e natti himteetti. Kan namatti tolu Kennaa kan haadha isaas sirriitti hubatee beekuusaati.Sababiin kan barbaachiseefi yeroo ammaa dhalaonni ammaa firaafi halaagaa wallaalanii yeroo isaan safuufi haraamuu ta'anii argamantu mula'ata.

Walumaa galatti, sanyimatiin wal qooduufi wal arbsuun yaada balaafi miidhaa guddaa qabu yommuu ta'u, haasaan daree barnootaa keessaati godhamu kun amma dandaayametti karaa barattootaa ka'uu baatame gaarii akka ta'e daawwii kanarraa hubachuun dandaa'ameeraa.

4.2.5. Jechoota Jaalala Biyyaaf Xeeyyeffatan

Jaalalli bifa hedduu qaba.Jaalala jechuun keessa dhofiitii yookiin miira keessa dhofii keessaa kan yaanni ofii itti boqutu yookiin itti gammadhee fudhatee yookiin fedhii guddaa itti argisiisu jechuudha. Akkuma mata duree irratti ibsamuufi yaalametti jaalalli bifa hedduutu jira.Isaanis, jaalala biyyaa. Jaalala haadhaa, jaalala biyyaa, jaalala

obbolummaa, jaalala hiriyyumaafi kannaan kana fakkaatan kan of keessaa qaban yommuu ta'a, akka mata duree kanaatti immoo jaalala biyyaa kan jedhu yommuu ta'u, jaalalli biyyaa maaliin akka ibsamuufi miira maalii akka isheen namaafi laattu kan as keessatti ibsamedha. Jaalalli uuma waaqaa maraafuu kennuun kan nurraa eegamu bu'uura hundaati. Jaalalli jiraannaan hunduu jira keessattuu biyya dhufiifi jaalalli jiraannaan hojjetanii jiraachuun, dhufii fayyadamanii biyya dhufii fayyaduun akka jiru beekamaadha. Kanaafi jaalalli hudnee waan hundaa waan ta'eefi biyya ofii jaallachuufi amma wareegamaatti gahuun barbaachisaadha. Akkasumas qilleensishee jiruufi jireenya nama kamiifii mijataafi bareedaa akka ta'e irra deddeebiyamee himamaa tureera.

Dubbataa	Haasaa
Bat:1.	<i>Ani Oromiyaafi jaalala guddaan qaba.</i>
Bat:2.	<i>Ani Oromiyaa qilleensasheen jaalladha'</i>
BaT:3.	<i>Ani Oromiyaa aadaa sabasheen jaalladha</i>

Akka raga kanarraa agarrutti gaafa guyyaa 18/09/2009 daawwannaa daree barattootaa kutaa kudhanaffaa “E” wayitii lammaffaarratti ggaggeesseen, yaada barataa kanaatti jaalalli inni Oromiyaadhaaf qabu guddaa akka ta'edha. Kunis, Oromiyaan bifa hundaanuu waaqayyo toshee bareechee kan ishee dhuumedha. Fakkenyaafi, haalaqilleensashee midhaan kanneen, akka: xaafii, qamadii, garbuu, boqqolloo, atarii/daangulee/, baaqelaa, nuugii, talbaa, ijaraafuufi fuduraaleefi kuduraa adda addaa ati imaanaadhaan itti laatteti osoo imaanaa namaa hin nyaatiin dacha meeqa gootee namaa deebisti. Kana duwwaa miti beelladootaa adda adda kanneen akka: sa'aa, sangaa. Fardeen, hoolota, re'oota, fi kan kana fakkatan akka harmeetti kunuunsuitee nama badhaafti. Akkasumas, jirenyyafi mijataadha. Walumaa galatti Oromiyaan jireenyaafi mijattuufi kan waan dhala namaaf barbaachisoo ta'an dachee keessaafi dachee alaan kan of geessee fi badhaatuu ta'uunshee beekamaadha. Haata'u malee, amma albuudaatiin badhaatuu taate uummatasheefi ilmaansheefi fayidaa kana jedhamu hin laanne.

Fakeenyaaf human ibsaa hidhaa laga Fincaa'aa yoo ilaalle uummanni naannoo ishee jiiru dukkana keessa otuu jiruutii ilmaansheefi dhalasheerra dabarsitee halagaafi ifa laachaa jirti. Akkasumas warshaa sukkaara Fincaa'aa yoo fudhannee ilaalle otoo uummanna naanoosheefi godinashee rakkachaa jiranii bara dabarsuudhaan iddoo biraatti gabbaraa jirti.

4.2.6. Barataafi Barattuu Dareetti Jaalallee Walii Ta'an

Akkuma qabxii gaarraatti ibsamuuf yaalametti jaalala jechuun, keessa dhofiitii yookiin miira keessa dhofii keessaa kan yaanni ofii itti boqutu yookiin itti gammadhee fudhatee yookiin fedhii guddaa itti argisiisuu jechuudha. Akkuma kanaa jaalalli hiriyyumaa baakka adda addaatti qoodamee ilaalamuu danda'a. Jaalala hiriyyaa dhiiraafi dhiirraa gidduu, jaalala hiriyyaa durbaafi burbaa gidduu, jaalala hiriyyaa dhiiraafi durba gidduu jechuun qooduu dandeenya. As keessattis sababa jalaala barattoota lamaan gidduutti uumameerra ka'uun haasaa walquunamtii daree barumsaa keessatti gaggeeffame kan ilaalu ta'a.

<i>Dubbataa</i>	<i>Haasa'aa</i>
<i>Bta:1.</i>	<i>Maaf wal faana malee hin teessani?</i>
<i>Bta:2.</i>	<i>Maal gumgumtuu yeroo hundaa?</i>

Akka ragaa kanarraa agarruutti gaafa guyyaa 28/07/2009 dawwii daree kutaa kudhanaffaa “B” wayitii arfaaffaa daawwii barattootaa gaggeesseen, daree sana keessa barattoonn lama hiriyyaa kan walii ta'an ni jiru. Barattoonni kun lamaan yeroo hundumaa mana barumsaa waliin deemu, mana barumsaati waliin galu, daree barnootaa keessaatti waliin ta'u. Yeroo daree barnootaa keessatti taa'anirree waliin dubbatu barattoonn daree hunirree bareera. Barataa inni tokko waan isaan haasayan baruu bar baadee isaan gaafata. Yeroo kanatti daree barnootaa dhiisanii haasaa wal quunnamtti daree barumsaatiin ala haasayuu eegalu.

Isaanis, waa'ee jaalalaafi akkataa isaan wal baraniifi seenaa isaanii tokko tokko haasayuu eegalu. Barataan dhiiraarree yeroo barsiisaan hojii garee hojjedhaa jedhan isaan immoo waa'e fiilmii televiziniittii darbu akka haasaa jiran hubadheera. Keessuma diraamota chaanaalaii adda addaatti darbaa jiran waa'ee isaa akka isaan haasaa jiran hubachuun dandaa ameera. Barataa inni tokko immoo haasaa isaanii dhageettii dhabee irra deebanii akka isatti himan gaafaachaa ture.

Egaa akka yaada kana irraa hubachuu dandeenyeen haasaad daree wayitii barnootaa ta'ee qabiyyee barnootaatiin ala karaa beekaamaafi hin beekamnee haasaa gaggeeffamu akka ta'e hubachuun dandeenyaeerra. Akkasumas, haasaa kana keessaatti barattoonni lamaan kun kaayoon isaan barumsaaf qaban baa'ee gadbau'aafi xiqqaa akka ta'e ni hubatama. Barnoota dhiisanii waa'ee faashinii uffannaa namoota biroo, deemsa isaanii,

haasaa jecha namoota beekamoo akkassuu,fi wwantita yaadaan kaayoo barnoota sanaafaana hin deemne haasaya akka turan hubatameera..Kunis kan ta’u keessumaayyuu barsiisaan hojii daree barattootaafi hiree yeroo isaa dhofii isaanii mariiyatan akka ta’e hubachuun dandaa.ameera.

4.2.7. Barsiisaafi Barattuu Jaalallee Waliif Ta’an

Akkuma qabxii gaarraatti ibsamuuf yaalametti jaalala jechuun, Jaalala jechuun keessa dhofiitii yookiin miira keessa dhofii keessaa kan yaanni ofii itti boqutu yookiin itti gammadhee fudhatee yookiin fedhii guddaa itti argisiisuu jechuudha. Barsiisaan barattoota isaatti bifa adda addaatiin dhiyyachuu danda’a.Akkasumsa barattoonni barrsiisaa isaaniitti karaaiee adda addaa dhiyaachuufi walitti dhufuu danda’a. Barsiisaan tokko daree barnootaa tokko keessa walitti dhufeenya hiriyyummaa barattuu tokko faana dhuumaniiru kanammoo barattoonni daree sanaa hunddu baraniiru.Haasaa dare barnootaafi karaa baneeraafi.

<i>Dubbataa</i>	<i>Haasa’aa</i>
<i>Bttoo:</i>	<i>Yeroo barsiisaan ol seenu ija barattuu sanaafi barsiisaa ilaaluun haasaa eegalu</i>

Akka raga kanarraa agarruutti gaafa guyyaa 22/07/2009 daawwii daree barattootaa kutaa kudhanaffaa “E” wayitii lammaffaarratti gaggeesseen, basiisaan dare sana keessaa barattuu durbaa tokko faana jaalala eegalanii turan.Kana immoo barattoonn daree dhagaayaniiru. Barsiisaan yeroo barsiisu akka tasaa ta’ee iji isaa gara barattuu sanaa yoo ilaale, barattoon beekani barnoota dhiisanni “elaa akka ishee ilaa ija ija ishee keesa”waliin jedhu.yeroo kanatti qabiyyee barnootaa dhiisanii waa’ee dubbii jaalala keessa galu. Kaanimmoo maal “maal nu barsiisa innoo ishee ilaaluuf daree kana gala malee” jedhanii haasyu.

Walumaa galatti ta’een akkasii yeroo uumamu dandaa’ametti icciitii dhofii dhoksachuufi gochaa hin taane yoohiin walitti dhufeenya hin taane barattoota faana dhumuu dhiisuudha.Akka daree sana daawwadhatti barataan waa;ee isaanii beekan hundauu barnoota dhiisanii waa’ee isaanii haasayaa turan.Kun immoo,barattoonni yeroo barsiisaan sun daree seenu waa’ee barnoota isaanii dhiisanii ija jarreen kanaa lamaan akka ilaalanii waa’ee isaanii haasayan taasiseera.Kun immoo barattoonni qabiyyee barnoota isaaniitiin

ala deemanii akka isaan haasaayan taassisafi naamuusa hin qabaanneefi haasaa kan biraafillee karaa akka banuu irra gaahameera.

4.2.8. Hubannaa Dhabuu Barataa

Hubannaa dhabuu jechuun, waanta ilaalan tokko, waanta dhaggeeffatan tokkofi waanta baratan tokko irratti hubannoo dhabuu yookiin immoo beekumsa gahaa yookiin muuxannoo gahaa dhabuu jechuudha. Kunis karaalee adda addaa adda basachuufi /dandeettii barataa sanaa ilaaluun/ ni dandaa'ama. Fakkeenyaafi barataa tokko waa'ee amala afaanii yoo barsiisne barataa sanaaf qormaata waa'ee amala afaanii yoo laanneefi qormaata qorame sana yoo amma yaadame fiduu bate barataan sun hubannaa waa'ee amala afaanii hin arganne jechuudha. Walumaa galatti hubannaa dhabuu jechuun waanta tokkoratti doggora yaadaa uumuu jechuudha.

Dubbataa	Haasaa
Bta:1.	<i>Ani afaan ni du'a kan jedhame kan itti hin amanu, kan du'u waanta lubbuu qabu</i>
Bta:2.	<i>Ani afaan ni du'a kan jedhame kan itti hin amanu, kan du'u waanta lubbuu qabu</i>

Akka raga kanarraa agarruutti gaafa guyyaa 28/07/2009 daree barattoota kutaa kudhanaffaa “B” wayitii arfaffaarratti gaggeeffameen, gaaffii barataa tokkffaa jalatti eerameen gaaffiin gaafatame kun hubannoo dhabuu barataa yommuu ta’u akka yaada barataan kun hubateetti afaan akka waan lubbuu qabuufi lubbuu namaa wajjin wal bira qabee kan ilaale ta’uusaa nu hubachiisa. Haata’u malee afaan tokko du’e kan jedhamu akkuma dhala namaa dhukkubsatee sireetti galee kan du’u otoo hin taane, akka ilaalcha saayinsii afaan qorataniitti seerafi dambii mataasaa kan qabudha. Akka beektonni afaanii jedhaniitti afaan tokko kan du’u sababa adda addaatiin akka ta’e lafa ka’uu. Isaani, sababa siyyaasaatiin, sababa goginsaatiin, sababa lolaatiin/walitti bu’insa daangaatiin/, sababa weeraratiin, sabaaba namni afaan sana dubbatu dibuutiinfi kan kana fakkaataniin afaan tokko baduu/du’uu/ danda’a.

Afaan tokko baduu kan danda’u hawaasni yookii uummanni afaan sana dubbatuu sababoota araman oliiitiin keessaatiin tokkoonsaa yookiin lamaansaa yoo isaarra gahe afaan sun du’e jedhama. Yookiin afaan tokko du’e kan jedhamu hawwaasni yookiin uummanni afaan sana dubbatu yoo dhibamee jechuudha. Karaa biraatiin afaan tokko

tokko akkuma namaa ni dhalata. Ni dhalata jechuun immoo jalqabbii dubbii afaan sanaa jechuudha

Afaan akkuma dhala namaa ni guddatta jechuun ammo, afaan sun afaan barnootaa yoo ta'e, afaan hojii waajjiraalee adda addaa yoo ta'e, afaan miniimiidiyaa adda addaa yoo ta'e, afaan qo'annoofi qorannoo adda addaa yoo ta'e, afaan marsariitii adda addaa yoo ta'e fi kanneen kana fakkaatan yoo ta'e afaan sun guddateera jedhama. Afaan tokko du'e kan jedhamummoo namni yookiinhawwaasna afaan sana dubbattu biyya sana lafa kana irra hin jiru yoo ta'e afaan sun du'eera jedhama.

Akkuma raga kanarraa agarrutti gaafa guyyaa 08/07/2009 daree barattoota kutaa kudhanaffaa “E” wayitii lammaffaarratti gaggeeffameera. Hima kana keessatti barsiisaatu barattootaa gaafate. Barataanis afaan jechuun qaamaa namaa ta'ee kan ittiin nyaata nyaatanidha jedhe deebise. As keessatti barataan hubannoo yookiin mata duree kam wajjin akka deemaa jiru hubachuu dhabuutiin deebii dogoggorra laateera. Yeroo kanatti barattoon hundinuu itti kolfani. Barsiisaanis yaada barattootaa tasgabeessuun ammas irra deebree barataa sana gaafate.

Barataanis, ammas irra deebie deebiima duraa sana deebii laateef. Barsiisaanis yeroo sanatti wa'ee hiikkaa afaaniifi amaloota afaanii irra deebiyanii hubachiisani. Ammas al sadaffafi baratuma sana irra deebanii yeroo gaafatani barataan sun deebii sirrii ta'e laachuudhaan gara deebii sirrii ta'eetti dhufeera. As keessatti waanti nuti hubachuu qabnu, barataan qabiyyee keenyaan ala deemee yoo deebii dogoggoraa laaterree obsaafi nuffii tokko malee gara yaada qajeelaa yookiin gara mata duree keenyaatti fiduu qabna. Kanaa ala barataan tokko deebii dogoggoraa yoo late itti dheekamuufi haamilee isaa tuquun barbaachisaa akka hin taane nu hubachiisa.

4.2.9. Duubdeebii Barsiisaan Barataaf Kennu/Haamilee Cabsuu/

Barataafi barsiisaan yeroo adda addaa haala barsiisuu keessaatti yeroo isaan walitti bu'an ni argina. Walitti bu'insi kun immoo faayidaa addaafi otoo hin taane barataan daree keessaatti yeroo baruufi barsiisuu gochoota naamusa barataarraa hin eegamne dalagee yoo argamedha. Fakkeenyaafi barataan yeroo bariifi barsiisuu daree keessatti gochaalee kanneen akka: mobaayilii dhaggeeffachuu, bilbila bilbiluu, walfaana daree keessatti haasayuu, barattoonni dhiiraa barattoota dubaraafaana yeroo haasayani, hojii manaa

hojjechuu yoo dhiisan, guyyeeffatanii mana barumsaa yoo dhufani, erga barsiisaan daree seene balbala itti rukutuufi kanneen kana fakkaatan yeroo seera cabsan walitti bu'uufi barsiisaan barataa arabsuu yookiin yookiin haamilee cabsuun ni mula'ata. Akkasumas barsiisaan tokko haala seera qabeessaan hojii idileesaa hojjeta yoo ta'e jechuun barataafi qabxii guutuu yoo baate, eeyyama yeroo barataan sun gaafatutti barsiisaan laatuufi yoo baate, barataan sun naamuusaa hin qabu yoota'e koree naamuusaafi yoo dhiyyeesseefi kan kana fakkaatu irratti walitti bu'u.

Dubbataa	Haasa'aa
Bsa:	<i>"bahi ijikee si keessaa haa bahu mana farsoofi haraqee seetee"</i> jedhani
Bsa:	<i>"Amaloota keeyyataa keessaa lama natti himimee?"</i>
Bsa:	<i>"otoo mataakee kana ganaamaafi galgala luugduu akkamitti qo'attaree luugduu"</i> jedhee arabse.

Akka raga kanarraa agarrtti gaafa guyyaa 13/08/2009 daree barattoota kutaa kudhanaffaa "E"wayitii lammaffaarratti gaggeeffameera. Barataan guyyeeffatee dhufee tokko otoo balbala/ulaa daree barnootaa/hin rukutiin calluma jedhee ol itti seene. Barsiisaanis gocha barataa sanaatti hedduu aruudhaan jechoota hin barbaachifne itti dhubaate. Jechoonni dubbatan kun haamilee barataa sana cabsuu danda'a. Akkasumas, barattoonni daree sanaalee jecha barsiisaan sun arrabseen yeroo biraa arrabsuu danda'a. Barsiisaan barattoota akkasii yeroo isa mudatan obsaafi amala gaarii argisiisuun bira darbuu. Yoo inni irra deddeebiyee amala akkasii argisiisa ta'eefi itti siiqanii gorsuufi amala akkasii akka dhiisu gochuun barbaachisaadha. Barataan takkaa haamilee yoo cabe gosa barnootaa san ni jibba. Akksumas barsiisa sanallee ni jiba.

Akka raga kanaarraa agarruutti gaafa guyyaa 26/8/2009 daawwii daree barattoota kutaa kudhanaffaa "B"wayitii araffaatti gaggeeffameen, barataan gaaffii gaafatame deebiisaa wallaalee jennaan barsiisaan jecha safuutiin barataa san arrabse. Jechi sunis jecha "luugduu" jedhu ture. Jechi kun bineensa diida galtu luugduu kan jedhamtu yommuu ta'u, isheenis yookiin bineensi luugduu jedhamte kun sa'aa ameessa lagatti harma ishee luuguudhaan elmatti. Kunis, rifeensa mataa barataa sana wajjin kan wal qabatedha. Barataan sunis hamileensaa hedduu kan cabeeffii hamma himimmaan buusee boo'utu gaheera. Barattoonni daree sanaaree jecha barsiisaa saanaarraa ka'uudhaan maqaa barataa sanaa jecha "luugduu" jedhuun akka maqaa isaa mogaasanfi barataan sunirree barattootaa

maqaa kanaan isa waamani hedduu akka isaan jibbuufi yeroo adda addaa barattoota hedduu faana akka walitti bu'eeru hubachuun danda'eera.

Barataan sun amma barsiisa sana himatutti gaheera. Barattoonniree guyyaa sanaatii kaasanii maqaa barataa kana jecha barsiisaan sun jedheen waamuu akka eegalan odeeffannoo dhagaheera. Walumaa galatti barataan balleessuu hin dhiisu garuu, jechoota nuti barattoota keenyatti baasnu otoo afaan keenya abboommanne gaariifi filatamaadha. Akkasumas jechoota hin barbaachisne barataa fuulduraatti dubbachuun itiksii barsiisummaa keenyaafi kabaja nutu qabnu barattafi hawwasa biratti baa'ee gadi bu'aafi xiqqaa ta'a.

4.2.10. Barataan Barsiisaa Arabsuu (Qeequu)

Akkuma araman olitti ibsamuuf yaalametti yookiin qabxii 4.2.8. keessatti barsiisaan barataa wajjin sababa adda addaatiin walitti bu'u barataan barsiisaa wajjin walitti bu'uu danda'a. Kneen keessaa barsiisaan qormaata yeroo qoru barataa hanna gaggeessu yoo hordofe, barataa hojii manaa hin hojjenne yeroo hunda yoo isa adaba ta'e, qabxii akkasumatti guutuufi yoo dide. Walumaa galatti barataafi barsiisaan haala baruufi barsiisuu keessatti sababoota adda addaatiin kan walitti bu'an yommuu ta'u walitti bu'insa kanas otoo hin babal'atiin bakkuma jirutti gorsaatiin qabanneessuun barbaachisaadha.

Dubbataa	Haasa'aa
Bat:1.	<i>-Barsiisaan barataatiin ka'iituu gabatee gurraacha naa qulqulleessi jennaan "icci yeroo hundaa anumatu qulqulleessamoo?"</i>
Bta:2.	<i>-Bilbilli barataaf bilbilame jennaan otoo barumsa irra jiruu barsiisaan gara bilbilli bilbilame deemee "eenyuufi bilbilli bilbilamee"? Jennaan "anaafi bilbilame" jedhe barataan. Barsiisaan "fidi bilbilicha" jennaan dide barataan. Barsiisan "ka'ii daree naa gadhiisi "jennaan," eessan deema barachuun dhufe barbaadde ati bahi"ittiin jedhe</i>

Akka raga kanarraa agarrutti gaafa guyyaa 11/08/2009 daawwanaa daree barattootaa kutaa kudhanaffaa "B" wayitii lammaffaarraatti gaggeesseen, barataan barsiisaa isaatiin "icci yeroo hunda anumatu qulqulleessamoo?" As keesaatti barataafi barsiisaan walitti dhufeenyi isaanii daangaa darbuu hin qaban. Barataan barataadha mana barumsaatti. Barsiisaan barsiisaadha mnan barumsaa keessatti. Kanaa ala walitti

dhufeenya daangaa darbe yoo ta'e ogumaa isaafi maalummaa saa cabsuudha. Amma qaaccessa kana keessatti barataan kuniifi barsiisaan kun mana barumsaa ala walitti dhufeenya biraa qabu jedhani.

Walitti dhufeenyi barataa kanaafi barsiisa kun salphina akka ta'e hubachuun nama hin rakkisu. Walumaa galatti walitti dhufeenyi barsiisaafi barataa daangaa qabaachuu qaba. Fakkenyaafi barsiisaan barataa isaa faana bunaafi shayee waliin dhuganii waliin taphatu. Garuu, dhumnsaa bareedaa akka hin taane hubachuun nama hin rakkisu. Walitti bu'ins ni jiraa. Haloo wal qabachuun ni jiraa.

Meshaa walii wal jalaa fudhuufi amma wal ajjechaati wal geessisu. Yaada kana yeroo qaaccessinu barataafi bilbilli otoo barachaa jiruu/barsiisaan barsiisaa/bilbilli billbilameefi jennaan barsiisaan bakka bilbilli sun bilbilame deemanii gaafatan jennaan barataan sun anaaf jedhee deebise. Barsiisaanis otoo barachaa jirtuu bilbilaan maaliif daree jeeqtaa jedhee gaafate. Barataanis, deebisiifuu fedhiisaa hin turre barsiisaan bilbilakee fidi yommuu jedhu, barataan ammas fedhiisaa hin turre.

Barsiisaanis daree naa gadhiisi otoon barsiisaa jiruu na jeeqxeetta kun naamusa miti yoo barbaadde bilbilakee cufachuu qabda malee barataas ta'e anaanis waan jeeqxeeff ammas amalaan si kadhachaan jira daree naa gadhiisuu dandeessa jennaan, “eessan deema barachhun dhufe yoo barbaadde ati deemi” ittin jedhe. As keessatti waan hubachuu dandeenyu barsiisaan sun amalaafi haala gaariidhaan barataa sana amansiisuu yoo barbaaderree barataan sun fedhii isaa ta'uu hin dandeenye.

Kanarraan ka'e immoo yoo barbaadde ati bahuu dandeesa ittiin jedhe. Barataan sun kabaja barsiisummaaree laachuufi didee “ati” ittin jedhe. Kun immoo haamileefi hojii baruu barsiisuu akka seeraan hin hojjenne nama godha. Walumaa galatti barattoota amala gaarii hin qabne amma danda'ametti yaada gaariin itti siiquufi amala isaanii akka jijjiirrattan gochuun barbaachisadha. Kana ta'uu banana akka inni balleessaa isaarraa deebuufi maatii isaa fichisiisuun akka akka gorsamuufi inni fooya'u gochuu. Ta'uu baannaan, koree naamuusaatti dhiyyeesaanii akka inni adabamu gochuun barbaachisaadha.

Walumaagalatti, bariisaan sababa adda addaatiin barataa isaa biratti tuffatamuu danda'a. Kanneen keessaa barsiisaan gosa barsiisu sanarratti of amanaa ta'uu yoo baate, barsiisaan sun amala/naamuusaa/ barsiisaa tokkorraa hin eegamnee hojjetta ta'e, kunis, dhugee ni machaaya yoo ta'e, si gaaraa ni xuuxa yoo ta'e, daree barnootaa keessaatti jechoota hin taane yoo dubbata ta'e, barattoottarra faayidaa hin malle barbaada yoo ta'e, barattoota dubaraa faana walitti dhufeenya hin taane yoo qabaate, karaa biraa immoo barsiisaan sun qormaata barattootta yeroo qoru warra wal irraa galagalchan xiyyeeffannootiin eega yoo ta'e, barattootaa haftee baa'isan naamusaatti dhiyyeessa yoo ta'efi kan kana fakkaatan yoo dalagee barattoota isaafaana walitti bu'uu danda'u.

Mee gaaffii barsiisaa Afaan Oromoo dhiyeessuun barsiisaafi barataa gidduutti kan raawwate kana haa ilaallu. Fkn 1^{ffaa}

B/saa: Gaaleen maalii? Intalli, seeraan hordoffaa hinjirtu.

B/ttuu: maal jettan? Jette naasuun.

B/saa: muka, jedhe dheekkame.

B/saa : kanaaf rakkoo akkanaa guutummaa guutuutti hambisuuf deebii gaaffii sana isa sirrii ta'e isa dogoggora yaalii barattootaa daree sanaa jajjabeessaa irraa fudhachuu akka yaalii isaanii mirkaneeffataniif yeruma sanatti bakkatti duub-deebii barattootaa kennuun deebii isaas isa sirrii ta'e kennuun hojii isaa ijoofi dursa isa barsiisaa tokko irraa eegamu tahuu isaa dagachuu akka hinqabne beekuu qaba.

Waliin haasaa barataafi barsiisaa gidduutti raawwate kana wal-dhabbiin barataafi barsiisaa gidduutti uumamuu isaa hubanna. Barattuun gaafatamte kun naasuu gudaadhaan “maal” jette gaaffiin barsiisaa akka ifa isheef ta'uuf yoo gaafattu, barsiisichi fuula guuruun “muka” jedhee deebii dalgaa deebiseeraaf. Yeroo kanatti barattuun kun naatee fedhiifi kaka'umsa barnootichaaf qabdu dhabuu dandeessi; ilaalcha badaa barsiisichaafi barnootichaaf akka qabaattu ishee taasisuu danda'a. Barsiisaan kunisi xiinsammuu ishee waan miidhuuf gaaffii gaafachuun, deebii laachuuf kaka'umsa akka isheen hin godhanne taasisera. Kun immoo adeemsa baruufi barsiisuu irraa eegamu waan hintaanee karaa ilaalcha gaarii ta'een gaaffii gaafachuun irraa eegama.

Fakkeenya lammaffaa: Gaaffii barsiisaan gaafatu tokkoof barataa beekaa dareen akka jeeqamuuf /baratooni akka kolfaniif deebii dalagaa deebisuu danda'a. Yemmuu kanatti barsiisaan tooftaa adda addaatti gargaaramee yaada baratichaas ta'ee baratoota daree yoo hintasigabeesiin rakkoon uumamuu danda'a. Rakkoon uumamuu kunis baratootaas, barsiisichaas miidhuu danda'a. kana ilaalchisee barsiisaafi barataa jiduutti wanta ta'e haailaal.

Fkn. 2^{ffaa}

B/saa: ciroo jechuun maal jechuudha?

B/taa: magaala guddittii harargee lixaati.

B/ttoota: barattoonni biroon sagalee ol kaasuun kolfan.

B/saa: Daree dhiisee ba'e.

B/taa: Gara kutaa dura taa'aa m/saatti dhiyaate.

Hooggansi m/saa : Ati Afaan Oromoo barataa jirtamoo hawaasaa?

B/taa: Afaan Oromooti.

Hooggansa M/saa: Ati sila barachuuf moo jeeqaa jirta? Yeroo Sana?

B/taa: maaliin balleessee barsiisaa.....jedhee gaafate?

Dubbataa	Haasa'aa
Bta:1	Ciroon maqaa biyyattii
Bsa:	Lakki biyya miti.
B/ttuu	icci! Dhufe jettiin sagalee gadi qabdee.Barsiisaan yeroo daree ol seenani

Akka raga kanarraa agarrutti gaafa guyyaa 11/08/2009 daawwanaa daree barattootaa kutaa kudhanaffaa “B” wayitii lammaffaarraatti gaggeesseen, Waliin haasaa olitti barataa, barsiisaafi hogganaa mana barumsichaa jiddutti wanta xinqooqaafi rakkoo uumuu hindandeenyeerraa ka'uun walitti bu'insa barataafi barsiisaa kana jidutti uumeera. Gaaffii gaafatameef deebii barataan kenne gadi qabamee yoo ilaalame sirrii waan hintaaneef barsiisichi daree lakkisee ba'eera. Wayiitiin barnootaa gubateera. Barattoonni jeeqaniiru.

Kana malees, kaka'umsa fi fedhii afaanicha barachuurra darbee barsiisichaafi hogganaa mana barumsichaa walitti buuseera. Rakkoo kana hunda kaan fide baraticha osoo

hintaane barsiisaadha. Sababni isaas yeroo barataan kun deebii akkasii laatuuf osoo baratichifi barattooni daree hinbeekiin obsaan kan biroo maal jetta? Ykn darbee barataa biroo gaafachuun isarra jiraata ture. Kanaaf jedhee daree dhiisee ba'uun irra hinturre. Rakkoon kun kan uumame obsa dhabuufi mala naasmusni daree itti tasgabbaa'uu walaaluu barsiisichaa ta'ee waan argameef, haalli inni itti barattootatti dhiyaatuus fedhii barataa kanaa kan hin guutne waan ta'ee argameefidha.

Fkn 3^{ffaa}: barsiisaan gochawwan daree keessatti raawwatu ilaalcha, fedhiifi dandeettii barattootaa beekuu qaba. Fedhii barattootaa malee hojii manee, yaadannoo akka ofii baafataniif dirqamsiisuu hinqabu. Hojii manee kennuus deebii sirrii waliin yeroo gabaabaa keessatti akka hojjetanii dhiyeessan dirqamsiisuufi sodaachisuu hinbarbaachisu; yoo hojjechuufi hirmaachuu baatanis guyyaa guyyaan daree keessaa gadi yaasuufi mana barumsaarraa ari'uun sirrii miti. Sababni isaa rakkoo tokko malee wanta ajajaman fiixaan baasuu waan hin hafneef rakkoo birootti geessuu danda'a. kana ilaalchisee, fakkeenya barataafi barsiisaa gidduutti mul'atu haailaallu.

B/saa: Barsiisuuf daree seene.

B/ttuu: icci! Dhufe jettiin sagalee gadi qabdee.

B/saa: warri hojii manaa hin hojjetin gadi ba'aa jedhaan.

B/ttoota: kanneen hin hojjenne gungumaa gadi ba'u.

B/saa: Warri hojjetan qofa barsiisee ba'e.

B/ttoota: Erga inni ba'ee ol seenuun waa'ee barsiisaa kanaa tokko tokkoon gadi fuudhanii arrabsuun jibuu isaani dhaadatu.

Kana keessatti rakkoo isaanii qorachuu dhabuufi yeroo mara sodaachisuu barsiisaa irra kan ka'e barattootni kun sadarkaa ijaan argaa isaa jibbuurraa ga'aniiru. Akka xinqooqa hujjootti barattoonni barnooticha barachuuf, fedhiifi kaka'umsa isaanii qorachuun, gorsuun ilaalcha gaarii akka qabatan taasiisudha.

Fkn 4^{ffaa} Mala baruufi barsiisuu keessatti waanti beekamu qabu inni biraa immoo barattoota saalaan, dandeettiin, ilaalchaan osoo hinqoodiin hunda hirmaachisuun barbaachisaadha. Kan barsiisaan giddu galeeffachuu qabuus barattoota ciccimoo hintaane kaneen laafoo ta'anfi ciccimoo giddugaleeffatu ta'uu qaba. Haata'u malee, barattootni

daree keessatti yeroo baa'ee saalaan walqoodanii waan ta'aniif marii garee keessatti kan barsiisaan irra caala hirmaachisuufi yaada irra fudhatu warra ciccimoofi barattoota dhiiradha. Barsiisaan hojii daree barattoota saalaan qoodamanii jiraan kanaaf laachuudhaan warra dhiiraarra yaada fudhatee kanneen dhalaa ta'an irraa fudhachuu dhiisuun rakkoon uumamee akka gadiitti dhiyaatee jira.

B/saa: Sirna Gadaa jechuun maalii? Irratti mari'adha!

B/ttoota: Ni mari'ataan.

B/saa: Garee warra dhiiraa qofarraa yaada fuudhe.

B/ttootni: Ni gungumani, warri shamarranii.

B/saa: yaadaan dhageefatee dadhabee daree gadii ari'e; barssisee erga fixee booda sababa isaa ofitti waamee gaafate

B/ttoota: wanta gareen yaalan deebisuuf fedhii osso qabanii barsiisaan yaada irraa fudhachuu waan diideef, saalaan nu qoodee/ tuffatee/ waan dhiiste waan nuti fakaateef jedhanii sossoodaacha dhuma itti himan.

B/saa: kanaaf akka hintaanee itti himuun amansiisee gara dareetti akka galan taaasissee.

Gabaabumati waliin hasaawaa olitti taasifamee kanarraa barsiisaan yeroo barsiisuu barattoota dandeetiin duubatti hafoo ta'aniif warra dubara hirmaachiisuu dhisuun ilaalcha barattota kana gara biraatti geesuun gufuu barnoota isaani irratti uume jira. Gungumuun barattoota shamaranii kanaa wayitti barnnotatti barnoota irra akka gadii-ba'an isaan taasiiseera. Sababnii isaaas akka warra dhiraa ifatti yaada isaanii ibsachuu waan saalfataniif barsiisaan ilaalchi isaanii hubachuu dhabuudhaan barnoota irra adabuun isaa barnnooticha dhabuu caalaaa barsiisiicha akka jibban taasiseera. kanaaf; barsiisaan kamillee yemmuu barssisuu dandeetiifi saalaan osoo hinqoodiin hubda walqixxa hirmaachiisuun barsiisuun rakkoo kanaaf furmaata ta'u danda'a.

Akka fakkeenya dhumatti kan fudhatamee immoo barssisaan wayita daree seenee barsiisuuti karaa hirmaanaa barattoota dabaluu qabu keessa tokkoo yaalii isaan taasisniif duub-deebii kennuu qaba kan jedhuu dha. Duubdeebiin hinjiruu taanaa ykn barsiisaan waan barattonii yaalan kan tufatu yaata'e barattootnii barachuufiis haamiilee dhabuu danda'u. Barsiisichas jibbuu danda'u. Haata'umalee, rakkoon kun mana barumsaatii barsiisootaafi barattoota giddutti niraawwata. Wayita barsiisaan jiruutti barsiisaan gaafii

dhiheesuun deebii barattootaaf daab-deebii kennuu dhisuun isaa akka armaangadiiti ifa ba'a .

B/saa: Gossonii gaalee eenyufaadha?

B/taa: gaalee maqaa.

B/saa: Duub-debiin hinjiruu.

B/saa: Ati hoo?

B/ttaa: Gaalee xumuraa.

B/saa: Erga itti kolfee booda xumurri gaaleedha?

B/taa: Eeyyee.

B/saa: sadarka kanatti gosoota gaalee himuun ulfaataa dha? Ammas nikolfee.

B/ttoota: hunduu gad Qabanii oduu jalqaban...

Dhumarratti barattoonii daree guutuun walga'un oduu ykn osoo barsiisaan daree dhaabbatuu wacuun walitti bu'insii barsiisaa isaanii waliin jiraachuu agarsiisa .sababnii waldhabiinsaafi wacaa kun immoo, rakkoo barsiisaan uumee fakkata. Akka barataa tokkooti gaaffii gaafatamuuf deebii yaalanii jiru; haata'u malee, yaalii isaan taasiisaniif kakaasuurraa ceephessuufi hamiileeisaaanii cabsuu ykn tuffachuu ta'e mul'ata. Kun immoo, barattoonii kun hamiileen baratanii fedha barnoota kanaa godhachuu akka qaban dhiisee jibbinsii akkka uumamuu godheera.

4.2.11. Dhimma Koorniyaa Wajjin Walqabate Ilaalcha Jiru

Koorniyaan ilaalcha hawaasa keessatti mul'atu ta'ee ilaalchi dubartootaafi laatamu irratti ilaalchaan kan xiqqoo warra dhiiraafaan wal madaale miti. Akk fakkeenyaatti daree barnoota ani daawwannafi seene keessatti barattoota dubaraafi barattoota dhira giddutti yaadaan wal dhabuu uumame akka fakkenyaatti ilaaluun barbaachisaadha. Barattoon dhiiraa barattoota durbaatiin hojii daree nuu laatamee isaan hin dhiyyeessan yeroo isaan jedhaniifi ilaalcha isaan barattoota dubaraarratti qaban kan gadi qabameefi gadaanaa akka ta'e nu hubachiisa. Yaanni akkasii kun immoo yaada fudhatama hin qabneefi yaada barsiifata boodatti hafa akka ta'e hubachuun barbaachisaadha.

Dubbataa	Haasaa
Bta:1.	<i>"Hojii garee nuu laatame isheen hin ibsitu anatu ibsa malee"</i>
Bta:2.	<i>"Isheen dura buutuu keenya hin taatu dhiira nama biraa filanna malee"</i>
Btu:3.	<i>"Maaliif yeroo hundaa nuutiin gad nu qabduu?"</i>
Bta:4.	<i>"Yeroo dubbattu Sagaleenshee hin dhagaayamu."</i>

Akka raga kanarraa agarruutti gaafa guyyaa 3/08/2009 daawwannaa daree barattootaa kutaa kudhanaffaa “B” wayitii tokkoffaarratti gaggeesseen, yaada isaa yeroo qaaccessinu akka kana gadiitti ilaalama. Akka gareesaaniitti hojiin garee laatameeraafi. Garuu eenyuu akka ibsuu hin baramne. Garee sana keessaa gar tokkoonsaanii isheen nuuf haa ibsitu yeroo jedhani, gareen kaan immoo ishee nuuf ibsuu hin dandeessuu jedhu. Sababiin isaan dhiyyeessanis isheen ija laafettiidhaa, gaaffii barsiisaan ishee gaafaturree dandeessee hin deebistuu. Kanaafuu barsiisaan qabxii gadaanaa nuu laata waan ta’eefi isheen nuu ibsuu hin dandeessuu jedhu.

Gariin warri kaan ammo “maaliif sodaattii. Maali isheen ni hatteetimoo ofirratta albaateetti?. Kun yaada dogoggoraa waan ta’eefi yookiin ilaalcha isin dubartummaarratti qabdan ammayyuu waan hin jijjiiramneef malee isheen siniin ol dhiyeessuu dandeessuudhaa” jedhun falmii kaasan. Barattuun sunis “hojii garee kana dhiyyeessa isin maaliifi akka mataa keessa ol ol of qabdan hin beeku. Maal keesantu na caala?.

Ani siin gadi miti yaada keessan “hedduu nama aarsa jettee.” Warri isheen hin diyyeessitu jettan deemaatu garee biraa keessatti gurmaa’aa kanaa achii anumatu ibsa hojii garee kana dhiyyeessa” jetteeni. Walumaa galatti ammayyuu hawwaasa keessas ta’e barattoota biralee saalummaan dhalaa akka isheen waa tokko hin dandeenyeetti yaadu. Hindandeenyee duwwaa otoo hin taane, dandeettiinis, beekumsaanis, humnaatiinis, ija jabinaatinisa akka gad aantuutu fudhatamtti. Hata’u malee saalummaan hojii kamiiniyyuu daangahuu hin qabu. Kun kan abaluudhaa kuh kan abaluudhaa jedhamee walii qooduufi wal tuffachuun sirrii akka hin taane wal hubachiisuun barbaachisaadha. Dhumarratti erga hedduu wal falmanii booddee yaada ishee fudhatanii akka isheen dhiyyeesitu ta’e.

Akka raga kanarraa agarruutti gaafa guyyaa 3/08/2009 gaafuma kana wayitii wal fakkaataatiin daree kanuma keessatti jechuun daree barattootaa kutaa kudhanaffaa “B” wayitii tokkoffaarratti daawwannaa daree gaggeesseen, baratuu kanaa yeroo qaacceedamu, “dhiirri yeroo hundaa maalumaaf akka gad aanteetti nu ilaalaa?. Maaluma

keeneyattuu siniin dadidhaa? kun ilaalcha abbootii keenya irraa darbaa dabarsaatiin kan dhufaa turedha. Yeroo amma kana ammo ilaalcha yeroo sanaa nurratti calaqqisiisuu hin qabdan. Mee dhuguma isinuu sammuu nagaatiin gadi taa'aatu yaadaa ilaalaame?. Maalumaa siin gadi taane? maal nu caaltu? yeroo ammaa humnaa wal bushu otoo hin taane elaa fi elameetiinidha. Akka durii uleetiin wal reebuun hafeera. Kanaaf, akka kootti yaada keessan sirreeffatanii ilaalcha obbolummaa nuuf qabaattan hedduu namatti tola. Bakka dubartiin hin jirre eessattuu jiraa? Bakka dhiirri gahee hojjetu ni hojjetti.

Akka raga kanarraa agarruutti gaafa guyyaa 3/08/2009 daruma kana keessatti daawwannaa daree gaggeesseen, jechuun kutaa kudhanaffaa daree "B" keessatti jechuukooti. Yaada barattuun kana irratti kaachisan barattoonni dhiiraa kan ilaaludha. Akka yaada/ilaacha/ barattoota kanaatti barattuun kun yoo isheen hojii garee isaan waliin hojjetan dhiyyeessite sababa sagaleeshee xiqqaa ta'eefi barsiisaan qabxii nurraa kuta haa jedhan malee, yaanni isaan qaban yaada tiffiidha. Sababa ishee tuffataniif akka isheen ibsa hojii garee saanii kanaa akka dhiyyeessitu hin fedhan. Kunimmoo, ilaalchi saalaummaarra jiruu kan hin cabneefi hin geeddaramne ta'uusaa nu hubachiisa.

Haata'u malee, malee barattuun sun sababa barattoonni dhiiraa haala saalummaatiin ishee qaanessuu barbaadaniyyuu isheen yaada isaanii qabattee ibsa daree sanaa dhiyyeessuu hin barbaanee jecha isaanii dhimma otoo itti hin laatiin ibsa ishee yaada gaariifi sagalee bareedaatiin dhiyyeessitee teesse. Yeroo deemtee teessullee ishee tuffachaa turani. Esheen garuu dhimma itti hin lanne. Kana irraa waan hubannu, jecha namaafi tuffii namaaf bakka laachuu dhiisanii hojii dhufiifi kaayyoo dhufii galmaan gahuun barbaachisaadha.

Fakkeenya sinii laachuu nan danda'a. Loltuu keessaa yoo ta'e bakka loltuu jirtii. Paayileettii dhoofuu yoo ta'e kunoo qixxuma dhiiraa dhoofaa jirti. Bakka ogeessaa fayyaa yoo ta'e achis qixxuma dhiiraa hojjechaa jirra. Naasaa keessarree akka biyyoota guddataniitti qixxuma isaanii hojjechaa jirra. Kankolaataa dhoofuu yoo ta'e akkuma keessaniifi sinii olitti dhoofaa jirra. Kanaaf isinillee akka nama barateetti yaada qajeeltoo dubartootaaf laachuu qabdu malee olaantummaa mul'isuu keessan barbaachisaafi kan yeroonsaa irratti darbe ta'uusaa hibachuu qabdhu. Otuma akkaataa duriitti isin bulchina

jettanii kaataniyyii namni mirgasa wallaalee akka kana duraa siniif hachuucamu hin jiru” jette daree hunduu itti kolfe.

4.2.12. Mala Baruu Barsiisuu Barsiisaan Filatu

Mala baruufi barsiisuu keessatti waanti beekamu qabu immoo barattoota saalaan, dandeettiin, ilaalchaan osoo hinqoodiin hunda hirmaachisuun barbaachisaadha. Kan barsiisaan giddu galeeffachuu qabuus barattoota ciccimoo hintaane kaneen laafoo ta’anfi ciccimoo giddugaleeffatu ta’uu qaba. Haata’u malee, barattootni daree keessatti yeroo baa’ee saalaan walqoodanii waan ta’aniif marii garee keessatti kan barsiisaan irra caala hirmaachisuufi yaada irra fudhatu warra ciccimoofi barattoota dhiiradha. Barsiisaan hojii daree barattoota saalaan qoodamanii jiraan kanaaf laachuudhaan warra dhiiraarra yaada fudhatee kanneen dhalaa ta’an irraa fudhachuu dhiisuun rakkoon uumamee akka gadiitti dhiyaatee jira.

Dubbataa	Haasa’aa
Bttoo:1.	B/ttoota: Erga inni ba’ee ol seenuun waa’ee barsiisaa kanaa tokko tokkoon gadi fuudhanii arrabsuun jibbu isaani dhaadatu.

Akka raga kanarraa agarruutti gaafa guyyaa 04/08/2009 daree kutaa kudhanaffaa “E” wayitii arfaffaatti daawwanna daree barattootaa gaggeeffameen, akkuma yaada haasaa wal quunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffame kan yeroo qaaccessinu, Kana keessatti rakkoo isaanii qorachuu dhabuufi yeroo mara sodaachisuu barsiisaa irra kan ka’e barattootni kun sadarkaa ijaan argaa isaa jibbuurraa ga’aniiru jibbuurra darbuun ammo yeroo hundaa waa’ee isaa haasayuu. Akka inn nama gaarii hin taane, akka inni hamaa ta’e, amala jibbisiisaa qabu odeessuu eegalani. Akka ilaalcha barattootaa daree sanaatti barnooticha barachuuf, fedhiifi kaka’umsa isaanii qorachuun, gorsuun ilaalcha gaarii akka qabatan taasiisudha.

Barattoonni immoo barsiisaa saanii sana sodaatu yookiin yaadaan kan irraa faaggatan ta’e barattoonni sun qabiyyee barnootaatiin ala deemanii haasaa wal quunnamtii daree keessatti uumuudhaafi sababa ta’a. Kunis barattoonni sun jibbinsa barsiisaasaaniirraa qaban irraa kan ka’e gosa barnootaa sana ni jibbu. Gosa barnootaa sana jiban jechuun barsiisaan yeroo barsiisan isaan immoo haasaa biraa daree barnootaa keessatti uummatan

jechuudha. Keessumaayyuu tuffiin haamilee barataa inni barnootarratti qabu ni miidha. Kun akka hin taaneefi barsiisaan sun amma danda'aametti yaada barattootasaa eeguufi kabajuun barbaachisaadha.

4.3. Dhiibbaa /Rakkoolee/Haasaa walqunnamtii Daree Barumsa Afaan Oromoo Fidu.

Akka gaafa guyyaa 20/08/2009 bargaaffii barsiisotaaf dhiyyeesseen haasaa walqunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessaatti gaggeeffamu sabboota adda addaatiin walitti bu'insi jirachuu akka danda'u hubatameera. Kunis, barattoota saalaan wal fakkaatan yookiin waliif faallaa gidduutti, barsiisaafi barattoota gidduutti fiduu danda'a. Akkasumas kaayyoo barachuu barattootaafi kan barnootarraatti gufuu cimaa ni ta'a. Kana jechuun ammo, kaayyoon barnootaafi yaadameefi yeroon barnootasanaafi qabamee irratti dhiibbaa guddaa geessisa. Kinis barattoonni kaayyoo yaadameen ala deemanii siyyaasa, jaalala, amantiifi waantota yeroo faana deemu yoo kaasan faayidaasaarra miidhaasaa akka caalu hubachuun barbaachisaadha.

Akkasumas, gaafaa guyyaa 20/08/2009 bargaaffii barsiisotarraa fudheen haasaa walqunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo qabiyyee barnootaatiin ala deemsifamuu rakkoo inni uumu yeroo ibsani:

“barattoonni yaanni isaanii kutaa barnootaa keessatti sassaabbatanii ergaa barnootaa sanaa seeraan hin hordofani, barattoota barnoota sanallee seeraa hordofan sagalee dhageesisuun ni jeequ, hojii daree gareen laatame sana seeraan hin hojjetan, yoo hojiin daree laatameefiilee hojii daree sana dhiisaanii haasaa mataasaanii haasayu. Barataafi barsiisaa walitti isaan buusa, barataafi barataan akka walitti bu'an isaan taasisa. Kun immoo, qabxiin gadaanaa akka galmaa'uufi harcaatiin barattootaas akka uumamuuf sababa ta'uu danda'a.” jechuudhaan yaada isaani eeraniiru.

Qoratichis, kanarraa kan hubate haasaan walqunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo qabiyyee barnootaatiin ala deemsifamu dhiibbaa hin malle uumuu akka danda'u irra hubateera.

4.4. Sababoota Uumamsa Haasaa walqunnamtti Daree Barumsa Afaan Oromoo

Akka gaafa guyyaa 20/08/2009 bargaaffii barsiisotaaf dhiyyeesseen sababoota haasaa walqunnamtii daree barumsa Afaan Oromoof sababa ta'e yeroo eerani,

Barataan walii waliisaa wal hordofuu dhiisuu, barsiisaan hojii daree laate sana seeraa hordofuu yoo dhiise, barsiisaan xiyyeeffannaa barattootaa ofitti harkisuu yoo dhiisuu, barattootaa akka isaan yeroo isaanii hundatti qabamanii hojjetan gochuu dhiisuu

Jechuun ibsaniiru. Kana jechuun, barataan haasaa biraa akka hin uumneefi hojii laatamee sana yeroo isaaniitti seeraan akka fayyadamu gochuu dhiisuu, hojii daree laatameefi yeroon hojii daree sanaaf laatame wal gituu dhiisuudhaaniifi kan kana fakkaatan irraa uumamuu akka dand'u bargaaffii isaan naa deebisan irraa hubachuun dandaa'ameera.

Walumaagalatti, yaada araman olii irraa hubachuu dandeenyu haasaa walqunnamtii daree barumsa afaan keessaatti kan uumamu sababoota adda addaarraa akka ta'e eerameera. Kun immoo kaayyoo barnoota sanaafi kaayyoo barattoonni barumsa sanarratti qaban irratti dhiibbaa guddaa akka geessisu hubachuun nidanda'aama.

4.5. Tooftaalee Haasaa Walqunnamtii Daree Dhiibbaa Hin Mallee Fidan Babal'isan.

Akka gaafa guyyaa 28/08/2009 bargaaffii barsiisotaaf dhiyyeesseen sababoota dhiibbaa hin mallee haasaa walqunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo babal'isan jedhanii eeran keessaa akka kana gadiitti kaa'aniiru,

Walsimannaa dhabuu baa'ina barattootaafi daree barattootaa, hira barataafi barsiisaa walsimachuu dhiisuu, qophii gahaa hin taane raawwaachuu. Kunis, karoora torbee baruu barsiisuu dhabuu, kaayyoo barnoota guyyaa sana dhiyyaate ibsuu dhiisuu, wayitii barnootaa qisaasuu, mala baruu barsiisuu hirmaachisaa hin taane itti fayyadamuu, aadaafi safuu hawaasaa kabaju gidduu galeeffachuu dhiisuu, hariiroo barataafi barsiisaa naamusaan ala walitti dhufuufi

Kan kana fakkaatuu naa eeraniiru. Akka bargaaffii araman olirraa hubachuun dandaa'ametti haasaa walqunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo babalisan kun eeramaniiru. Kanarra darbuunis qabxiilee barattootaa gadi akka xiqqeessuufi kaayyoo yaadaameen ala akka isaan geessuufi bu'aa barbaadame akka barattootarraa hin argamne taasisa.

Kunis, miidhaansaa barataa tokko tokkorra darbee mana barumsaarraa dhiibbaa akka geessisu. Mana barumsaarra darbee biyyitiirraa dhiibba guddaa akka geessisufi lammii ofitti hin amannee fi biyyittii bu'aa buustu akka hin hoomishinnee ni taasisa. Akkuma

yaadaa olirraa hubachuun dandaa'ametti rakkooleen araman olitti eeraman kun kutaalee wayitii barnootaa keessatti ta'ee qabiyyee barnootaa sanaa ala kan adeemsifamu yommuu ta'u kunis dhiibbaa inni barataarraatti geessisu kan eeru ta'usaa yookiin karaalee dhiibbaan kun uumamu kan mul'isudha.

BOQONNAA SHAN

Cuunfaa, Argannoofi Yaada Furmaata

5.1.Cuunfaa

- ❖ Ka'umsi qorannoo kanaa Haasaa Walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu: Mana barumsaa Sadarkaa lammafaa Haratoo kutaa kudhanaffaa keessa jiru sakatt'uun Qaaccessuudha. Haalma kanaan, boqonnaa tokko keessatti seenduubee, ka'umsa qoranichaa,kaayyoo gooroofi kaayyoo gooree, barbaachisummaa qoranichaa, daangaa qoranichaafi hanqina qorannichaa kan of keessatti qabatedha. Akkasumas, boqonnaa lama kana jalatti barruuwwaan mata duree kanaa wajjin wal qabatan beektota adda addaatiin barreeffaman bu'uureffachuudhaan kan xiinxalamedha.
- ❖ Boqonnaa sadii kana jalatti immoo qorannichi gosa qorannoo akkaayyoo kan gaggeeffamu ta'ee, saxaxa qorannichaa,malleen qorannichaa, mala iddatteessaa, meeshaalee funaansa ragaalee, kanneen akka daawwii daree barattootaafi bargaaffii barsiisotaan gafataman kan of keessatti qabuufi mala odeeffannoo hiikuufi qaaccessuu irratti kan hudaayedha.
- ❖ Boqonnaa afur jalatti immoo, odeeffannoo argamee qaaccesuufi hiikuu yommuu ta'u,odeeffannoo daawwii daree barnoota irraa argame bal'inaan kutaa kan keessatti gadi fageenyaan kan qaaceffamu ta'a. Kunis, xiyyeeffannoo haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo gaggeefamna irratti hundaa'eedha. Haaluma kanaan, dhimma mata duree qorannoo kanaan walqabatee waa'ee qaaccessa haasaa wal quunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu daree barumsa Afaan Oromoo, kutaa seenuundaawwii daree barattootaa fi bargaaffii barsiisotaaf dhiyyate ilaaluudhaan haasaan wal quunnamtii daree barumsaa kun akkaataa akkamiin akka gaggeeffamu fi hojiirratti tajaajiluu danda'an karaa funaanamanii qaaceffamanidha. Kunis qorannicha mala qorannoo qulqullinaa /akkamtaa/ taasiseera.

5.2. Argannoo/Yaboo/

- ❖ Barattoonni dhimmootaa kana gadiirratti daree barnootaa keessaatti qabiyyee barnootaan ala haasayu. Isaanis: siyyaasaafi amantaa, amantii ofii, amantaafi aadaa, amantaafi barnoota, jaalala dhiiraafi durbaa, jaalala barattuufi barsiisaa gidduu jiru, waa'ee hubannaa dhabuu barattaa, haamilee cabsuu barsiisaan barataan arbsuu, barsiisaan barataa arrabsuu, barataan barsiisaa arrabsuu/qeequu/, waa'ee jechoota koorniyaa wajjin wal qabatan ilaalchiseefi, kan kana fakkaattan irratti kutaa barnootaa keessatti qabiyyee barnootaan ala waliin walirratti haasa'uu.
- ❖ Walitti bu'insa barattootaa saalaan wal fakkaatan yookiin walittf faallaa gidduutti jechuun, barsiisaafi baratattoota gidduutti, barattootaafi barattoota gidduutti, barattuufi barattuu gidduutti, walsimannaa dhabuu baa'ina barataafi daree barnootaa barattootaa, wal simannaa/hira/ barataafi barsiisaa, qophii gahaa hin taane raawwachuu dhiisuu barsiisaafi barataa, karoora torbee dhabuu barsiisaa, kaayyoo barnoota guyyaa sana dhiyyaate ibsuu dhisuu barsiisaa, wayitii barnootaa sababa hin taaneen qisaasuu yookiin gubuu barataafi barsiisaa, mala baruu barsiisuu hirmaachisaa/barataa gidduu galeessa godhatee/ fayyadamuu dhiisuu, aadaafi safuu hawaasaa kabajuu /gidduu galeessa godhachuu dhiisuu/, hariiroo barataafi barsiisaa yookiin barsiisaafi barattootaa naamusaan ala walitti dhufuufi kan kana fakkatudha
- ❖ Barataan walii waliisaanii wal hordofuu dhiisuu, barsiisaan hojii daree laatee seeraan hordofuu dhiisuu, barsiisaan xiyyeeffannoo barattootaa ofitti harkisuu yoo dhiise, barataan yeroo isaanii hunda qabamanii hojjechuu yoo dhhisan, Qophiin barattootaafi barsiisaa wal simachuu yoo dhiise, mala baruufi barsiisuu barattoota hin hirmaachifnee barsiisaan yoo dhimma itti bahefi kan kan fakkaatanidha.

5.3.Yaada Furmaata

- ❖ Barsiisaanis ta'e barataan haala gabatee barnootaa diriireen yeroo guutuutti fayyadamuun baruufi barsiisuu utuu haala ho'aan ta'een gaggeeffame gaarii ta'a. Akkasumas, manni barumsaa bakka itti barumsa sirni barnootaa diriirsee ta'uu dhimmamaan barnootaa hubatee otoo hojiirra oolchee gaariidha.
- ❖ Hubannaan gadi fagoofi amansiisaa ta'e kaayyoo barachuurratti kennamuu. Akkasumas, miidhaafi bu'uaa tekinooolojii yoomessaan ala fayyadamuu sirna barnootaatti dabalamuun utuu barsiifamee bu'aa qabeessa ta'uu mala.
- ❖ Mala baruufi barsiisuu filatamaa ta'eefi yeroo faana deemu fayyadamuu, barataa gidduu galeeffachiisuun barsiisuu, barataafi hojii qooduun hordofuu, gorsaafi deeggarsa abbummaa yeroo yerootti kennuufi kaayyoo barumsaa ifa gochuun sababoota haasaa walqunnamtii daree barumsaa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu hir'isuun danda'ama.

MaddaWabiilee

- Adunyaa Barkeessaa. (2011). *Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo hujoo.Dhaabbata maxxansa meeggaa*. Finfinnee
- Allwright, D. and Bailey, M.K. (1991). *Focus on the language Class Room Research forlanguage Teachers*. Cambridge: Cambrige University.
- Brown ,G. And Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University press.
- Brumfit,C.(1984). *Communicative Methodology in Language Teaching: The Rolesoffluency and accuracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Caudery, T. (1997). *Process Writing*, In F. Glenn (Eds.), *Writing in English language class-*
- Celce-Murcia,M. (1984). *Interaction and Communication*. Forum – Vol XXII (2) PP 2-7.
- Charls, M. (1990). *Responding to problems in Writing* Cohen, A.and Cavalcanti, C. (1990).What does time busy? ESL Student performance on home versus class composition. In B. Kroll (ed.) PP. 155-176
- Cook,G. (1990). *Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- Dastaa Dassaalany. (2013). *Bu'uuraa Qorannoo*. Far East Trading PLC.
- Dawson, C. .(2001). *Practical Research Methods*. UK: How to books LTD.
- Harmer,J.(1987). *Teaching and Learning Grammar*. Cambridge: Longman
- Little Wood W.T.(1981). *Communicative Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malaman.Thomas, A.(1987). *Classroom Interaction*: Oxford. OxfordUniversity Press.
- Mangelsdorf, K. (1992). *Peer rerviews in the ESL Composition Classroom: What do the Students think?* ELT Journal. Vol. 46 (1-3), PP. 274-283.
- Nasr, R. T. (1972). *Teaching and Learning English*. Singapore: Longman Singapore Publisher.

Nunan, D. (1989). *Designning tasks for the Communicative classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.

Richards, T. and LackHart, C.(1994). *Reflective Teaching in Second Language Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rivers, W.M.(1983).*Communicating Naturally in Second Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ur,P.(1996). *Acoursein Language Teaching Practice and Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wajinry b, R. (1992).*Classroom Observation Tasks: A Resource Book for Teachers and Trainers*. Cambridge: Cambridge University Press.

[/htt:/www.org/in to/ling-field.com](http://www.org/in to/ling-field.com)

[/htt:/www.applied Linguistic.uscb.edu/](http://www.applied Linguistic.uscb.edu/)

[/htt:/www.aila.info/about.htm\)](http://www.aila.info/about.htm)

[/htt:/www.Atkinson.york ca/2sosc 2410 discourse%20 analaysis pdf](http://www.Atkinson.york ca/2sosc 2410 discourse%20 analaysis pdf)

[/http:/ www. Humaczeniaangielski . info / linguistics/ discourse %20 analysis pdf](http:// www. Humaczeniaangielski . info / linguistics/ discourse %20 analysis pdf)

[/http: // www. Brightthub.com/education / languages/ articles 186266 aspx.](http:// www. Brightthub.com/education / languages/ articles 186266 aspx)

[/http: // www.atkinson.yorkkucal2sosc2410discourse.%20analysispdf](http:// www.atkinson.yorkkucal2sosc2410discourse.%20analysispdf)

[/http://en.wikipedia.or/Quasi-experimentai design](http://en.wikipedia.or/Quasi-experimentai design)

DABALEE “A”

YUUNIVARSIITII FINFINNEE KOOLLEJII NAMOOMAA, QO’ANNOO

AFAANOTAA, GAAZEXEESSUMMAAFI QUUNNAMTII MUUMMEE

AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKILOORI

CHEEK LISTII DAAWWANNAAF DAREEF QOPHAA’E.

Gaafileen armaan gadii haasaa wal quunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessaatti gaggeeffamu mana barumsa Sadarkaa Lammaffaa Haratoo hojiirra ooluufi dhiisuusaa qorachuuf odeeffannoo adda addaa walitti qabuuf kan dhiyaataniidha. Gaafileen aramaan gadii, cheeklistii qorataan dawwanna dareefi yommuu seenu qopheeffatee ittiin seenudha.

Guyyaa _____

Kaayyoo barnootaa _____ Qabiyyee _____

_____ Mataduree _____ Turtii (duration)

1. Xiyyeeffannoo barataarra

Haalabarroonni ittidalagan: _____

A. Gareemaraan

(Wholeclass) _____ B. Gareewwan xixinnoodhaan _____

C. Cimdiiidhaan _____

D. Dhuunfaadhaan _____

1. Barattoonni Haasaa walquunnamtii daree barumsaa keessatti maal, maalfaa haasa’uu?

1.1. _____

1.2. _____

1.3. _____

1.4. _____

1.5. _____

2.Yeoo barnoota keessattii mata duree barnootaatiin alatti baahanii yommuu haasayani rakkoon uumamu jiraa?yoo jiraate ibsi.

2.1. _____

2.2. _____

2.3. _____

2.4. _____

2.5. _____

3.Haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo ka'umsi ijoon maal faa'i?

3.1. _____

3.2. _____

3.3. _____

3.4. _____

3.5. _____

4.Haasaa wal quunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo yeroo attamii babal'isan?

4.1. _____

4.2. _____

4.3. _____

4.4. _____

4.5. _____

Dabalee “B”

YUUNIVARSIITII FINFINNEE KOOLLEJII NAMOOMAA, QO’ANNOO

AFAANOTAA, GAAZEXEESSUMMAAFI QUUNNAMTII MUUMMEE

AFAAN OROMOO, OGBARRUUFU FOOKILOORII

Bargaaffii basiisotaaf dhiyyate

Kabajamoo barsiisaa!

Gaaffileen armaan gadii haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessaatti gaggeeffamu mana barumsaa Sadarkaa Lammaffaa Haratoo hojiirra jiraachuufi dhiisuusaa qorachuuf odeeffannoo adda addaa walitti qabuuf kan dhiyaatanidha.

Kaayyoon isaas, gaaffiilee ijoo wiirtuu haasaa wal quunnamtii daree barumsaa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu tooftaa barumsa ta’an bu’uureeffachuudhaan argannoo tokkorra gahuu dha. Gaaffilee kanneen keessaa muraasni isaanii kan armaan gadiiti:

Kutaa.IOdeeffannooDhuunfaa

Qajeelcha: Barsiisaa, gaaffilee dhimmicha kutaa seensaa jalatti ka’e ilaalchisee ibsa adda ta’e hin barbaannef mallattoo/□/ saanduqa kenname keessatti barreessuudhaan deebisaa.Gaaffilee ibsabarbaadaniif, bakka duwwaawwan kennaman irratti barreessudhaan deebisaa.

1.Maqa mana barumsaa_____

2.Saala: Dhi   □   Dub   □

3.Umurii: 21-25   □   31-35   □   41-50   □

   26-30   □   36-40   □   50 ol   □

4.Sadarkaa barumsaa:

   12+1   □   12+2   □   kan biroo_____

   12+4   □   12+3   □

5.Ijoo(major)_____Duukee (minor)_____

6.Afaan dhalootaa (Mother tongue)_____

7.Muxxannoo Afaan Oromoo barsiisuu_____

A. Sadarkaa lammafaa_____

B.Sadarkaa jiddu galeessaa_____C.Kan biroo_____

Kutaa II:ODEEFAANNOO DHIMMOOTA WALIIGALAA

Qajeelcha:Gaafilee armaan gadii deebisuuf akka isinitti tolu,furtuu armaan gadii hubadhaa.
Kana booda, mallattoo/□/lakkofsa deebiikeessan bakka bu'uu danda'u jalatti barreessaa.
Galatoomaa

1.Haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti gaggeeffamu maal,maalfaadha?

1.1._____

1.2._____

1.3._____

1.4._____

1.5._____

2.Yeroo barnootaarratti Haasaa walquunnamtti daree barumsa Afaan Oromoo dhimmoota barumsaan alaa irratti xiyyeeffannoon yeroo barnootaarratti dabarsan maalfaadha?Ibsi

3.1._____

3.2._____

3.3._____

3.4._____

3.5._____

3.Haasaa walqunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti argaman babal'isuu kana danda'an maal fa'i jettee yaaddaa?Sababoota isaanii faanaa ibsi.

3.1._____

3.2._____

3.3._____

3.4._____

3.5._____

4.Haasaa walquunnamtii daree barumsa Afaan Oromoo keessatti qabiyyee barnootaatiin alatti baahanii haasa'uun miidhaa attamii qabaa?

Eeyyee□ Lakki□ sababakeessan ibsi!

5.Barattoonni yeroo attamii Haasaa wal quunnamtii daree barumsaa hir'isu jettanni yaaddu?

5.1._____

5.2._____

5.3._____

5.4._____

5.5._____

Galatoomaa!!

Suuraawwaan Garaagaraa Haasaa Daree Barumsaa Agarsiisani.

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorataan ***Girmaa Amanuu Duuressaa*** maqaafi mallattoonkoo araman gaditti eerame waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koo ta'uusa ibsaa, hojiin kun kanaan dura Yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti kan hin dhiyyaane ta'uusaafi yaadawwan qorannoo kanaafi dubbisee hundi isaanii wabii keessa kaa'uu koo mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaa **Girmaa Amanuu Duuressaa**

Mallattoo_____

Guyyaa 30/12/2009/2017